

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

Konzervatorsko – restauratorske intervencije
na crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj

Danijela Kovač

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent

ZAGREB, 2018.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

KONZERVATORSKO – RESTAURATORSKE INTERVENCIJE NA CRKVI ROĐENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE U BAPSKOJ

Preservation and restoration of the church of the Blessed Virgin Mary's Birth
in the village of Bapska

Danijela Kovač

Tema rada je crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj odnosno konzervatorsko – restauratorske intervencije na crkvi koje su u trenutku pisanja rada još uvijek u tijeku. Prvi dio posvećen je pregledu relevantne stručne literature koja smješta crkvu unutar korpusa sakralne arhitekture kontinentalne Hrvatske. Slijedi povijesni pregled te kronologija gradnje crkve, podijeljena po fazama radi kompleksnosti graditeljskih slojeva same crkve koja konačni izgled dobiva različitim nadogradnjama i obnovama provedenima od najranije faze gradnje s početka XIII. stoljeća pa do posljednjih izmjena u XX. stoljeću. U drugom dijelu predstavljaju se planirani radovi na crkvi iz Elaborata istražnih konzervatorskih radova te prijedlog konačnog izgleda crkve uz navođenje komparativnih primjera kao uzora za takvu ideju prezentacije.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 51 stranica, 14 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Bapska, crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, gotika, konzervatorsko – restauratorske intervencije, romanika.

Mentor: Franko Ćorić, dr. sc., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: _____

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Danijela Kovač, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Konzervatorsko – restauratorske intervencije na crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, _____

Potpis: _____

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Pregled literature.....	3
2. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj.....	7
2.1. Smještaj crkve.....	7
2.2. Slika Gospe Bapske.....	8
2.3. Povijesni pregled.....	10
2.4. Kronologija gradnje.....	12
3. Konzervatorsko – restauratorske intervencije na crkvi.....	17
3.1. Konzervatorske intervencije 1976. i 1977. godine.....	17
3.2. Intervencije na crkvi od 2006. do 2018. godine.....	20
3.2.1. Elaborat istražnih konzervatorskih radova.....	21
3.2.2. Prijedlog konačnog izgleda crkve prema konzervatorskim smjernicama za prezentaciju nalaza konzervatorskih istraživanja i obnovu crkve.....	29
3.2.3. Komparativni primjeri kao uzori za rekonstrukcije.....	32
Zaključak.....	34
Slikovni prilozi.....	37
Literatura i izvori.....	44

Uvod

Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj jedna je od onih građevina koje ostavljaju snažan dojam na promatrača, bio on tek slučajni prolaznik ili dobar poznavatelj sakralne arhitekture. Ovoj drugoj grupi pripadaju značajne ličnosti unutar povijesno-umjetničke struke koje crkvu posjećuju i o njoj pišu. Dojmljivost crkve, bilo zbog njenog specifičnog izgleda ili zbog okruženosti prirodom koja daje ugodan osjećaj prilikom boravka, ono je što ostaje u sjećanju i mjesto je to na koje se rado odlazi. Osobito Bapčani koji su u vezi crkve posebno emotivni prisvajajući je i nazivajući crkvom Gospe Bapske, što i osobno, kao jedna od njih, mogu posvjedočiti.

U radu se crkva predstavlja kao jedna od najznačajnijih sakralnih građevina kontinentalne Hrvatske koja je donekle kao takva prepoznata i valorizirana, no ipak, izmještena s glavnih puteva, na periferiji sadašnjeg i prošlih teritorijalnih ustrojstava, crkva je dugo bila i na rubu zanimanja unutar stručnih tekstova. Stoga ovaj diplomski rad nastaje kao rezultat želje za afirmacijom crkve i njenim postavljanjem na zaslužno istaknuto mjesto unutar općih pregleda hrvatske umjetnosti s kojih, nažalost, često izostaje.

Rad je zamišljen kao pregledni tekst, najprije sa sažetim uvidom u literaturu u kojoj se crkvu tek spominje ili o njoj detaljnije izvještava. Kronološki poredan popis započinje sa Gjurom Szabom koji je crkvu uveo u povijesno-umjetničku literaturu, a završava presjekom relevantnih općih pregleda hrvatske umjetnosti te recentnim pisanjima o crkvi. Iznose se najznačajniji zaključci i teze svih navedenih autora. Prvi dio rada povijesni je pregled, s kronologijom gradnje te najznačajnijim trenucima kroz stoljeća nastanka i postojanja crkve. Najprije crkvu smještam u prostor i vrijeme želeći na taj način čitatelja uvesti u temu i što više približiti kontekst crkve važan za shvaćanje njenog značaja. Pisanje o crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj mora podrazumijevati i spomen slike Gospe Bapske, jer ova dva umjetnička djela, arhitektonsko i slikarsko, za lokalno stanovništvo funkcioniraju kao cjelina i uvijek spomen jednog priziva u pamet sliku ovog drugog. Druga cjelina posvećena je konzervatorsko – restauratorskim intervencijama na crkvi. Predstavljeni su radovi izvedeni 1976. i 1977. godine koji su izmijenili izgled crkve kakav je ostao sve do 2009. godine kada nakon ranije provedenih istraživanja započinju radovi koji još uvijek traju. U ovim poglavljima iznosim rezultate istraživanja, zaključke i prijedloge konačnog izgleda crkve iz Elaborata istražnih konzervatorskih radova ustupljenog iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru. Tek u zaključku iznosim vlastita zapažanja i interpretaciju izvedenih i planiranih intervencija na crkvi. Zbog činjenice kako radovi

još uvijek traju, nemoguće je dati konačnu završnu riječ i zaključak radu u smislu sumiranja i ocjenjivanja izvršenog. Stoga je ovaj diplomski rad i zamišljen kao pregledni tekst kojemu je cilj pokazati postojanje interesa za crkvu te kao poticaj skorom uspješnom završetku konzervatorsko – restauratorskih intervencija.

1. Pregled literature

„Ja sam prošao sijaset crkvi i kapela, ali nisam nikad osjetio ono što sam u tom bogomraku, u toj polumračnoj odugačkoj crkvi oćutio, (...)“

Gjuro Szabo, 1916., str. 48.

Ovim je riječima svoj doživljaj prilikom posjeta crkvi Blažene Djevice Marije u Bapskoj opisao Gjuro Szabo, autor zaslužan za uvođenje ovog značajnog spomenika srednjovjekovne arhitekture u povijesno-umjetničku literaturu. On je prepoznao njenu vrijednost te potaknuo druge autore da o crkvi pišu i uvrste ju u svoje preglede. Do tada su jedini opširniji podaci o ovoj građevini bili sadržani u crkvenim spisima i kanonskim vizitacijama koji su je pak spominjali u kontekstu održavanja vjerskih službi i života župe Bapska. Gjuro Szabo je u nekoliko svojih pregleda nastalih u prvoj polovici XX. stoljeća u periodu od petnaestak godina naglašavao važnost crkve s obzirom da je bila jedna od tek nekoliko sačuvanih iz »romanskog doba« kako navodi, na području bivše kraljevine Hrvatske i Slavonije.¹ Crkvu svrstava u *srijemsku grupu*, čija je tipologija importirana sa sjevera, a osim one u Bapskoj, grupi oblikovno i stilski pripadaju crkve u Ledincima, Moroviću, Rokovcima te Starim Mikanovcima.²

Nakon što je prepoznata i visoko valorizirana u kontekstu malobrojne očuvane srednjovjekovne arhitekture na području istočne Hrvatske, crkva u Bapskoj budi zanimanje kod sve više autora. Tako se Ljubo Karaman u svojoj knjizi iz 1948. godine³ osvrće na njezino pridruživanje posebnoj grupi srijemskog tipa koja nastaje po uzoru na neke građevine u Mađarskoj, gdje je smiješta Szabo, smatrajući ipak kako za takve usporedbe nema utemeljenih dokaza, barem ne po pitanju stila. Karaman definira srijemske crkvice tek slučajno sačuvanim ostacima, nastalima za udovoljavanje obrednih potreba.

U drugoj polovini XX. stoljeća povećava se zanimanje za crkvu u Bapskoj, pa će je tako u svoje preglede uvrstiti Vladimir Gvozdanović (1970.)⁴ i Vanja Radauš (1973.).⁵ Prvi ju je opisao kao „jedan od najbolje očuvanih, a ujedno estetski najvrjednijih primjeraka naše sitne

---

¹ Usp: Szabo, 1930., str 61-62.

² Usp: Szabo, 1929., str 154-155.

³ Usp: Karaman, 1948., str. 117-118.

⁴ Gvozdanović, 1970.

⁵ Usp: Radauš, 1973.

romaničke arhitekture.“⁶ Radauš će tijekom terenskih istraživanja na području Slavonije i Srijema fotografirati brojne spomenike te tako zabilježiti i za budućnost sačuvati zatečeno stanje crkve u Bapskoj, a fotografije će se koristiti kao važni dokumentarni izvori za kasnija istraživanja i radove na crkvi.⁷ Početkom 70-ih godina XX. stoljeća uočena je nužnost obnove statički narušene arhitekture crkve koja je tada bila pod nadležnošću Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku. Detalje izvedenih radova donio je Branimir Kralik u časopisu Zavoda iz 1978. godine, kada su svi planirani zahvati na crkvi bili završeni, a koji su prema složenosti, obujmu i problemskom karakteru bili među najsloženijim radovima takve vrste s kojima se Zavod u Osijeku do tada susreo.⁸ U svojoj doktorskoj disertaciji naslova *Sakralna gotička arhitektura Slavonije* (1978.), Diana Vukičević-Samaržija u katalog predstavljenih spomenika uvrstila je crkvu u Bapskoj s kratkim opisom, dok kroz tekst predstavlja one elemente koji su karakteristični za navedenu grupu spomenika i koji i ovu crkvu, točnije njezinu gotičku nadogradnju, čine dijelom te grupe.⁹

Nakon afirmacije u povijesnoumjetničkim krugovima, konačno će, zalaganjima svećenika Antuna Bošnjakovića, crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj dobiti i istoimenu monografiju (1978.) s detaljnijim pregledom povijesnih izvora o mjestu i crkvi te osvrtom na sve ranije spomene, kako u crkvenoj, kanonskoj građi, tako i u povijesnoumjetničkoj te povijesnoj literaturi. U *Predgovoru* Bošnjaković piše da je crkva „na rubu zanimanja za ono što je vrijedno u našoj prošlosti“¹⁰ pa mu je cilj bio podizanje svijesti javnosti o vrijednosti crkve svog rodnog mjesta. Prepoznaje četiri faze u povijesti crkve; prve dvije se podudaraju s mišljenjima ranije spomenutih autora o dataciji crkve. Naime, piše kako je na prvotni romanički dio nadograđen kasniji gotički, čime je proširena, dok su sljedeće dvije faze određene osmanskim prisustvom na ovom području, što je ostavilo traga u izgledu crkve. Uz detaljno razrađen opis, priložene su i brojne fotografije.

Kratko zatišje nakon objave monografije prekinula je autorica Sena Sekulić-Gvozdanović (1994.) predstavljajući crkvu u knjizi *Crkve-tvrđave u Hrvatskoj* spominjući njezinu pripadnost srijemskoj grupaciji napominjući ipak kako se ne radi o stilski homogenoj grupi, nego samo geografskom određenju.¹¹ Ponavlja i Szabovu tezu o tipološkom porijeklu sa sjevera te valorizaciju crkve kao jednog od najkvalitetnijih spomenika romanike istočne Hrvatske koju su

---

⁶ Gvozdanović, 1970., str. 66.

⁷ Usp: Radauš, 1968.

⁸ Usp: Kralik, 1978., str. 75-80.

⁹ Vukičević-Samaržija, 1978.

¹⁰ Bošnjaković, 1978. str. 6.

¹¹ Usp: Sekulić-Gvozdanović, 1994.

isticali i ostali autori. U bilješkama je Sekulić-Gvozdanović donijela iscrpan opis crkve, vrlo značajan, jer nastaje 1971. godine, dakle šest godina prije konzervatorskih radova koje je izveo Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku. Njezin smještaj, pak, u crkve-tvrđave opravdava postojanjem puškarnica na južnoj strani te zbjega u krovu.¹² Trideset i pet godina kasnije od objave svog prvog rada o crkvi u Bapskoj, Vladimir Gvozdanović ponovno se vratio ovoj temi kako bi iznio nova saznanja, priznajući ipak kako se neka od ranijih pitanja još uvijek nisu razjasnila. U članku je naglasak stavljan na romaničku fazu crkve s isticanjem vrijednosti dekorativnih arhitektonskih elemenata.¹³

Vrlo vrijedan izvor povijesnih podataka značajnih za istraživanja sakralne umjetnosti, a posebice onih vezanih za crkvenu povijest svakako su kanonske vizitacije. Tako su i o crkvi u Bapskoj zabilježene važne informacije, a te zapise biskupa i njihovih delegata o župama na području Slavonije, Baranje i Srijema prikupio je i objavio Stjepan Sršan u ciklusu knjiga objavljivanih u razdoblju od 2003. do 2012. godine.¹⁴ U tri se knjige iz ciklusa donosi izvještaj o župi Bapskoj, a obuhvaćene su vizitacije izvršene između 1745. i 1837. godine. U svim se izvještajima opetovano ističe kako je crkva vrlo stara, što ilustrira i sljedeći citat „(...) a koje je godine ova kapela izgrađena i tko ju je blagoslovio, nepoznato je, budući da ne postoji nijedno pisano niti drugo svjedočanstvo, niti se ikoji starac sjeća, niti je obaviješten od svojih pređa.“¹⁵

Druga monografska jedinica posvećena Bapskoj, nakon one Antuna Bošnjakovića iz 1978. godine ponovno je bilo djelo lokalnog svećenika. Antun Dević sakuplja dostupnu povijesnu građu o čitavoj župi sve od srednjeg vijeka i prvog spomena imena sela pa do recentnih podataka o životu i djelovanju župne zajednice. Jedno od poglavlja posvećeno je crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije.¹⁶

Što se tiče relevantnih općih pregleda umjetnosti, crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj spominje se pod natuknicom *Bapska* kroz kratke ili čak šture opaske kao na primjer u *Enciklopediji Jugoslavije* iz 1955. godine, dok će u kasnijem izdanju biti u nešto više riječi opisana kao jedan od najvrijednijih spomenika romanike u kontinentalnoj Hrvatskoj.¹⁷ *Enciklopedija likovnih umjetnosti* (1959.) određuje je kao gotičku grobljansku crkvu,¹⁸ u *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* (1995.) iznose se detaljniji podaci o barokizaciji i promjenama

---

¹² Usp: Ista, str. 100-104.

¹³ Usp: Gvozdanović Goss, 2004. str. 5-14.

¹⁴ Objavljeno je ukupno 11 knjiga kroz navedeno razdoblje u izdanju Državnog arhiva u Osijeku.

¹⁵ Sršan, 2010., str. 137.

¹⁶ Usp: Dević, 2008., str. 85-95.

¹⁷ Usp: Sekulić-Gvozdanović, 1980., str. 499-500.

¹⁸ Usp: Šeper i Horvat, 1959., str. 231-232.

koje je crkva doživjela kroz XIX. stoljeće,¹⁹ dok će *Hrvatska enciklopedija* iz 1999. godine ažurirati podatke s najnovijim događanjima u Domovinskom ratu koji se utjecali na izgled i stanje crkve.²⁰

Iako je u stručnoj literaturi i općim pregledima srednjovjekovne arhitekture na području Hrvatske slabije zastupljena, crkva ima vrlo značajno mjesto u životima stanovnika ovog kraja, a postoje i pojedinci koji prepoznaju važnost crkve te proučavaju i pišu o njezinoj povijesti, počevši od već spominjanog svećenika Antuna Bošnjakovića pa sve do recentnih pisanja Josipa Brkića, rodom Bapčanina, publicista i prevoditelja. U svom radu naslova *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj – romanička faza*, Brkić donosi presjek povijesnih izvora i pisanja o crkvi konzultirajući stručnu literaturu, s naglaskom na određivanje datacije najranije faze gradnje crkve. Njegov je rad lijep pregled relevantne literature te najznačajnijih povijesnih događaja i osoba vezanih uz gradnju crkve u Bapskoj.²¹

Iz priloženoga pregleda literature da se zaključiti kako je crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj zanimljiva istraživačka tema kojom su se bavila vrlo značajna imena povijesti umjetnosti, ali koja, unatoč tome, još čeka na svoju potpunu afirmaciju unutar struke i cjeloviti pregled s uključivanjem novih podataka i trenutnog stanja crkve.

---

¹⁹ Usp: Dimitrijević i Horvat., 1995., str. 49.

²⁰ Usp: N.N., 1999., str. 605.

²¹ Rad je objavljen u obliku prezentacije održane na Danima Julija Benešića, Ilok, listopad 2016. god., dostupan na sljedećoj poveznici:
https://www.academia.edu/31450719/CRKVA_BLA%C5%BDENE_DJEVICE_MARIJE_NA_BAPSKOJ_ROMA_NI%C4%8CKA_FAZA (pregledano 16. svibnja 2018.)

2. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj

2.1. Smještaj crkve

Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije nalazi se u blizini Bapske, malog srijemskog mjesta kraj Iloka. Udaljena je od naselja otprilike 2 kilometra u smjeru juga. Smještena je nedaleko glavnog puta prema granici s Republikom Srbijom koji povezuje Bapsku sa Šidom. Sve do nedavno, kada je zatvoren granični prijelaz, bio je to važan prometni pravac, jer je Šid bio najbliži veći grad i često odredište stanovnika ovoga kraja. Uz cestu se prostire mjesno katoličko groblje, a crkva je na njegovu rubu, uz sam kraj padine prema dolini koja omeđuje selo s istočne strane. Groblje je okruženo obrađenim poljima i vinogradima, a od crkve se pogled pruža na šumu među čijim stablima prolazi granična crta. Ovo je područje bilo od prapovijesti naseljeno, a o životu prethodnika današnjih stanovnika zna se dosta jer su njihovi dijelom sačuvani ostaci pronađeni na arheološkom nalazištu Gradac. Lokalitet je smješten na pola puta između crkve i sela i ondje se u posljednjih desetak godina intenzivnijih istraživanja pronašao veći broj izrazito vrijednih nalaza.²² Tijekom arheoloških istraživanja crkve koja su prethodila konzervatorsko-restauratorskim intervencijama, o kojima će u drugom dijelu rada biti više riječi, pronađeno je nešto nalaza koji dodatno učvršćuju tezu o dugom povijesnom kontinuitetu života na ovom području.

Iza crkve, s njezine južne strane nalaze se tri križa kojima započinje nizanje postaja križnog puta. Kalvarija prati prirodnu padinu prema dolini usječenim stepenicama kraj kojih se u pravilnom rasporedu nižu postaje izvedene u obliku poklonaca pod dvoslivnim krovićima, sa nišom u kojoj se nalazi reljefno izvedeni prikaz određene postaje pobožnosti križnog puta. U dolini prema kojoj se spuštaju stepenice Kalvarije izvor je vode, a ponad njega kapelica. Jednostavnog oblika, u tlocrtu pačetvorinasta, s prednje strane rastvorena polukružno zaključenim otvorom u zidu, sa stiliziranim trokutastim zabatnim završetkom, kapelica je ispisanim brojevima na pročelju datirana u 1909. godinu. Prema podacima u župnoj monografiji, kapelica je izgrađena za vrijeme župnika Luja Topolkovića, kada je uređen i izvor unutar kapelice, kao i Kalvarija sa najprije drvenim, a potom stepenicama od opeke. U kapelicu je 1913.

---

²² Za detaljnije podatke o arheološkom nalazištu Gradac upućujem na radove dr. sc. Marcela Burića, docenta na Filozofskom fakultetu Zagreb koji vodi istraživanja ovog lokaliteta, kao npr. monografiju *Gradac u Bapskoj – slika života Istočne Hrvatske prije 7000 godina: izdanje povodom obilježavanja stogodišnjice prvih arheoloških istraživanja u Bapskoj (1911. – 2011.)* u izdanju Filozofskog fakulteta Zagreb iz 2011. godine.

godine postavljen kip Blažene Djevice Marije.²³ Ovaj izvor mještani nazivaju *Gospinim bunarićem* te ga često i rado posjećuju, pa se tako u kapelici uvijek može pronaći svježeg cvijeća i upaljenih svijeća (sl.2). Obzirom da se radi o hodočasničkoj crkvi koju na blagdan rođenja Blažene Djevice Marije, u narodu poznatom kao Mala Gospa, pohodi veći broj vjernika iz Bapske i obližnjih mjesta, pred pročeljem crkve rastvara se prazan prilazni prostor natkriven krošnjama lipe.

2.2. Slika Gospe Bapske

„U crkvi Blažene Djevice Marije na Bapskoj tri su vrijednije slike: slika Žalosne Gospe, slika Male Gospe i slika Gospe Bapske.“²⁴ – bilježi Bošnjaković crkveni inventar. Sliku Gospe Žalosne, prema natpisu na poledini, datirao je u 1773. godinu. Nisu poznati detalji provenijencije, a godine 1978., kada izlazi monografija crkve, nalazila se u udubini južnog zida, blizu ulaza. Nešto ranije, 1727. godine naslikana je slika Male Gospe koja je jedno vrijeme bila u funkciji oltarne slike, a kasnije je premještena na sjeverni zid crkve.²⁵ U knjizi se donose reprodukcije slika u crno-bijelom printu, a kako su i same slike, što bilježi Bošnjaković, dosta oštećene, njihov je sadržaj jedva čitljiv. Daleko najvrijednija slika je Gospe Bapske (sl. 3) koja se naziva ovim, u narodu uvriježenim imenom, jednako kao i crkva te uostalom i sama Bogorodica ovdje čašćena i opjevana u pučkim pjesmama.

Slika Gospe Bapske izlaže se za svetkovinu Rođenja Blažene Djevice Marije tijekom liturgijskog slavlja unutar ili ispred crkve, dok je inače pohranjena u župnom uredu u mjestu. Slikana je u formata uspravno postavljena pravokutnika. Prikazana je Bogorodica s Djetetom posjednuta u prvom planu tako da zauzima čitav kadar slike s tek manjom površinom tamno bojane pozadine u gornjim dijelovima slike. Bogorodica rukama pridržava nago dijete Isusa koji lijevom nogom stoji na majčinu krilu, dok mu je desna podignuta i oslonjena na njenu podlakticu. Potpuno se privilo uz Majku, uzdižući pogled prema njoj. Desnom rukom miluje Bogorodicu po bradi, a ona mu nagine glavu tako da se dodiruje s njegovom. Oba lika imaju zlatno žute aureole na koje su položene krune s križićem na vrhu. Bogorodica, pogleda uprta u promatrača, ima dugu tamnu kosu koja joj pada preko ramena na leđa te prozirni veo, vidljiv tek

---

²³ Usp: Dević, 2008., str. 105.

²⁴ Bošnjaković, 1978., str. 101.

²⁵ Usp: Isti, str. 101-102.

u naborima i na rubu tkanine. Lice joj je zaključeno izduženom bradom, naglašen je luk obrva s dugim, ravnim nosom, bademastim očima, malim, punim usnama i rumenilom na obrazima. Odjevena je u tamno modru haljinu preko koje je zaogrnut teški crveni plašt čineći Bogorodičinu figuru masivnom i dominantnom u prostoru.

Slika Gospe Bapske jedna je od mnogobrojnih kopija slike *Bogorodice s Djetetom* Lucasa Cranacha, piše Bošnjaković poučen bilješkama Anđele Horvat koja je posjetila Bapsku 1950. godine i tom prilikom pisala o crkvi i slici.²⁶ Fenomen postojanja velikog broja kopija ove slavne Cranachove slike zastupljen je u stručnoj literaturi, a njime se, između ostalih, bavio i autor Zvonko Maković. U svom tekstu o toj slici poznatoj pod imenom *Mariahilf*, u pozadini štovanja kulta Marije Pomoćnice vidi, uz kulturološke, vrlo značajno političko značenje jer se Djevici Mariji pridavala uloga zagovornice u bitkama protiv Turaka. Širenje kulta preko slika i grafičkih predložaka s prikazom Marije Pomoćnice zahvatilo je i naše područje pa se tako slične slike nalaze u obližnjim mjestima Sotinu i Ilači.²⁷ Tipologija tih slika morala je biti bliska širokom krugu ljudi koji ovakav način prikazivanja Bogorodice s Djetetom prihvaćaju i čine ga lokalnom specifičnošću, a pogotovo je to slučaj tijekom 17. i 18. stoljeća. O pobožnosti prema Bogorodici kod Hrvata u barokno doba Marija Mirković piše sljedeće: „Ta prožetost hrvatskog baroka Marijinim likom ne može biti uvjetovana ničim drugim do li tadašnjom izuzetnom pobožnošću Hrvata prema Majci Božjoj, u kojoj su – zavisno od zbivanja u osobnom i političkom trenutku – tražili i nalazili svoju supatnicu i tješiteljicu, zaštitnicu i pomoćnicu, koju su veličali kao posrednicu milosti i Kraljicu mira.“²⁸ Gotovo jednako slavna i kopirana kao i Cranachova *Auxiliatrix*, iz crkve sv. Jakova Apostola u Innsbrucku slika je *Marije Pomoćnice* Michaela Waldmanna iz 1654. godine, koji kopira Cranachovu Bogorodicu. Prema autorici Lentić-Kugli, upravo preko te kopije „ova topla ljudska tema“, kako je naziva, postaje popularna u našim krajevima, od slovenske granice do Srijema.²⁹

Prema izvještaju beogradskog biskupa Matije Benlića, kojeg prenosi Bošnjaković u svojoj monografiji, godine 1664. Tatari³⁰ su sliku Majke Božje, koju prepoznavamo kao sliku Gospe

---

²⁶ Usp: Bošnjaković, 1978., str. 110.

²⁷ Usp: Maković, 2009., str. 363 – 372.

²⁸ Mirković, 1988., str. 232.

²⁹ Usp: Horvat, 1982., str. 163.

³⁰ Riječ je o Tatarima unutar osmanske vojske, kako prenosi Bošnjaković zapise iz kronike Eusebiosa Fermendžina koji izvještava o nemilom događaju kada su tri srijemske župe, uključujući Bapsku „sono state saccheggiate dalli Tartari, (...)“ Digitalizirana verzija Fermendžinove kronike *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.* dostupna je na sljedećoj poveznici: <http://dizbi.hazu.hr/object/view/aLo3cR8VJL> (pregledano 6. srpnja 2018.)

Bapske, razderali i bacili na zemlju.³¹ Postavlja se, stoga, pitanje, je li slika danas u posjedu župe Bapske ta ista, spašena i obnovljena slika iz 17. stoljeća, ili se radi o kasnije naslikanoj koja ponavlja istu temu. Bošnjaković preferira ideju izvorne slike: „Čini se da smo najbliže istini ako prihvatimo mišljenje onih koji kažu da je slika, koja je godine 1664. oštećena, kasnije obnovljena, i da je to ista ova naša današnja čudotvorna slika Gospe Bapske.”³²

2.3. Povijesni pregled

Kroz povijest se u dokumentima selo spominjalo u različitim inačicama današnjeg imena, a najraniji dosada poznati zapis, koji se navodi u obje monografije Bapske, onaj je iz 1332. godine. Radilo se o popisu sakupljača crkvene desetine. Papa Ivan XXII. šalje svoje izaslanike i u ovaj kraj, a ti su popisi sačuvani pod imenom *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Zapisano je kako je u crkvi *Beatae Virginis de Baba* sakupljeno 48 banala.³³ Ovaj podatak potvrđuje i Diana Vukičević-Samaržija u svom doktorskom radu gdje ističe kako se navedeni zapis odnosi na razdoblje do 1335. godine u kojem je crkva imala funkciju župne crkve, dok je danas to grobna kapela.³⁴

Sljedeći važan pisani spomen crkve i mjesta zabilježen je 1581. godine. Te je godine, naime, održana Sinoda svećenika, prva nakon osmanskih osvajanja i bitke kod Mohača 1526. godine, kada zauzimaju i Bapsku, zbog čega je to bio vrlo značajan događaj u domaćoj crkvenoj povijesti. Antun Bošnjaković donosi fotografiju rukopisa sa Sinode i transkripciju te prijevod pisma koje se čuva u Rimu. U tekstu okupljeni svećenici, među kojima je i Jeronim, potpisan kao bapski kapelan, iskazuju svoju vjernost Katoličkoj Crkvi i Apostolskoj vjeri unatoč opasnostima neprijateljske prisutnosti i učestalih prelazaka vjernika na Islam u osvojenim područjima. Ukupno je osam svećenika potpisano na kraju pisma, uz Gaspara koji je pismo napisao i zaključio riječima: „Sa svetog zbora i Sinode, koju smo imali 28. i 29. kolovoza kod Svete Marije u Bapskoj, iznad rijeke Dunava 1581. 30. kolovoza.”³⁵

---

³¹ Usp: Bošnjaković, 1978., str. 106.

³² Bošnjaković, 1978., str. 109.

³³ Usp: Isti, 1978., str. 42.

³⁴ Usp: Vukičević-Samaržija, 1978., str. 227.

³⁵ Bošnjaković, 1978., str. 85.

Godine 1613. isusovac Bartol Kašić posjetio je Bapsku tijekom svog prvog misionarskog putovanja kroz Srijem, nakon kojeg će vrlo brzo uslijediti i drugi boravak u ovom kraju. U obje je prilike posjetio crkvu o kojoj je 1619. godine zabilježio: „Ova je crkva sagrađena u davno doba. Na prostranoj je ravnini, vrlo daleko od katoličkih zaselaka.“³⁶ Još jednu zabilježenu vizitaciju srijemskih župa obavio je Petar Mazareki tijekom 1623. i 1624. godine.³⁷ U monografiji crkve Rođenja Blažene Djevice Marije Bošnjaković donosi dio zapisa Eusebiusa Fermendžina objavljenih 1892. godine³⁸ koji se odnose na crkvu u Bapskoj. Fermendžin bilježi izvještaj beogradskog biskupa Matije Benlića iz 1664. godine o stanju u biskupijama pod njegovom upravom: „Tri župe u Srijemu, tj. Ilciz, Bapska (u originalu teksta *Babsca*, op.a.) i Ljuba bile su uništene od Tatara. Mnogo je onih koje su sa sobom odveli, a i mnogi su katolici bili ubijeni. Crkvu u Bapskoj su oštetili, i odnijeli sa sobom crkvene stvari, svijeće i ostalo, što je bilo u njoj. I također su je htjeli zapaliti, ali Bog to nije dopustio.“³⁹

U različitim se dokumentima crkva Rođenja Blažene Djevice Marije često spominje, osim uz Bapsku, i uz mjesto Novak. Radi se, naime o dva sela koja su postojala vrlo blizu jedno drugoga, da bi se zatim, uslijed širenja naselja, spojila i jedno vrijeme nastavila bilježiti pod imenom Novak-Bapska. O tome piše i župnik Dević u monografiji župe: „Tako je bilo sve donedavno, kada je (1968. godine) iz dotadašnjeg naziva Bapska-Novak uklonjen naziv Novak, a ostao samo Bapska. Tako se sada zove i župa.“⁴⁰ O životu župe kroz XVIII. i XIX. stoljeće saznajemo iz zapisa kanonskih vizitacija gdje se crkva spominjala najprije kao filijala župe Lovas u vizitacijama iz 1745. i 1754. godine⁴¹, a zatim, od XIX. stoljeća nadalje kao filijala župe Novak. Zanimljivo je pratiti navođenje titulara crkve, pa je tako prema zapisima dviju ranijih vizitacija koje donosi Sršan crkva posvećena Rođenju Blažene Djevice Marije, dok je, na primjer, vizitator iz 1819. godine bilježi kao crkvu Marije Uznesene, a 1837. godine navodi se kao vrlo stara kapela u Srijemu posvećena Blaženoj Djevici Mariji Pomoćnici.⁴²

Svećenik Dević u monografiji župe Bapske spominje postojanje eremitarija uz crkvu na groblju. Eremiti odnosno pustinjaci bile su osobe posvećene duhovnom životu u izolaciji, pa su tako često imali službu čuvanja kapela i crkava na izoliranim mjestima izvan naselja, kao što je to bio slučaj s crkvom Rođenja Blažene Djevice Marije. U prilog tome govori i zapis vizitacije

---

³⁶ Dević, 2008., str. 26.

³⁷ Usp: Isti, str.41.

³⁸ Puni tekst dostupan je na stranicama Digitalne zbirke Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

³⁹ Bošnjaković, 1978., str. 58.

⁴⁰ Dević, 2008., str. 16.

⁴¹ Usp: Sršan, 2006., str. 539, 483.

⁴² Usp: Sršan, 2010., str. 709.

župe Lovas iz 1782. godine u kojem je zabilježeno kako se uz crkvu nalazi kuća u kojoj je nekad živio pustinjač.⁴³

Početkom XX. stoljeća počinje se javljati interes povjesničara umjetnosti za crkvu Rođenja Blažene Djevice Marije pa tako već 1916. godine Gjuro Szabo piše o crkvi na temelju posjeta Bapskoj dvije godine ranije. Tijekom svog terenskog istraživanja fotoaparatom bilježi zatečeno stanje, a te su snimke sačuvane i imaju izrazito važno dokumentarno značenje za pristup crkvi kao kulturnom dobru u svrhu njegove zaštite i očuvanja.⁴⁴

Crkva u Bapskoj za vrijeme Domovinskog rata biva oštećena, pogotovo u unutrašnjosti gdje se oskvrnjuju nadgrobni spomenici svećenika pokopanih unutar crkve, o čemu izvještava Antun Dević u monografiji župe Bapska,⁴⁵ a zateknuto stanje svjedoče fotografije snimljene 1998. godine, ubrzo po početku povratku mještana iz progonstva iz arhiva obitelji autorice ovog rada (sl. 12).

2.4. Kronologija gradnje crkve

Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije pravilno je orijentirana jednobrodna longitudinalna građevina s istaknutom polukružnom apsidom, u svojoj osnovi romanička, s kasnijim gotičkim nadogradnjama te barokiziranom unutrašnjosti, sa zvonikom i trijemom iz prve polovine XIX. stoljeća. Nastajala je kroz duži vremenski period i njezin je trenutni izgled rezultat stoljeća nadogradnji i različitih promjena pa je tipologija crkve komplicirana i složena za obuhvatiti i opisati.

U literaturi postoje različiti prijevori i nesuglasice oko datacije određenih elemenata crkve, a posebno je neujednačeno mišljenje o najranijoj fazi, odnosno samoj gradnji crkve, iako se svi autori slažu kako je taj prvotni dio izgrađen u romaničkom stilu. Gjuro Szabo u svojim radovima nije precizirao vrijeme izgradnje, već navodi samo kako je u XIV. stoljeću nadograđena. O ranijem razdoblju zapisao je tek: „Ta se crkvice nalazi na mjestu, gdje su se od prethistorijskog doba ljudi sastajali i trgovali, pa je to tako ostalo do današnjeg dana.“⁴⁶ Prema tome, svakako bi

---

⁴³ Usp: Dević, 2008., str. 89.

⁴⁴ Dio navedenih fotografija ustupljen mi je iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

⁴⁵ Usp: Isti, str. 494.

⁴⁶ Szabo, 1929., str. 550.

vrijeme izgradnje trebalo biti ranije od XIV. stoljeća. Nešto detaljniji u dataciji bio je Ljubo Karaman. On smatra kako gradnju crkve treba smjestiti u razdoblje prije provale Tatara 1242. godine, dakle u prvu polovicu XIII. stoljeća.⁴⁷ S time se složio i Vladimir Gvozdanović koji je prema stilskim komparacijama izvoriste oblika najstarijeg dijela crkve vidio u oblicima ruralne arhitekture područja uz donju Rajnu i Sjeverno more. Svoj je zaključak povezivao i sa zabilježenim prisustvom *hospita* s tog područja u obližnjem Vukovaru tijekom prve polovice XIII. stoljeća. Smatrao je ispravnim smještanje prve faze gradnje crkve upravo u to razdoblje.⁴⁸ Komentirajući Szabovu *srijemsku grupu*, Gvozdanović je analogiju s mađarskim crkvama vidio tek u općim odlikama romaničke arhitekture, dok stvarne izvore nalazi ponajviše u nizozemskim pokrajinama uz Sjeverno more. Sličnost se očitovala, osim u tipologiji jednobrodne crkve sa širokom, visokom apsidom i u korištenju pretežno opeke kao građevnog materijala, a pogotovo u dekorativnom repertoaru kojeg Gvozdanović opisuje ovako: „U smislu potkrovnih vijenaca, koji su najvažniji dekorativni motiv ove arhitekture, pa tako i gornjih završetaka plitkih zidnih niša ili ukrašavanja zabatnih površina, nailazimo na nizove arkadica, ali i na trokutasti motiv kakav se javlja u Bapskoj, kao i na varijantu ravnog istaknutog poteza na konzolama.“⁴⁹ Potkrovni vijenac na crkvi u Bapskoj sastoji se od tri širinom i oblikom različita horizontalno poredana ukrasna elementa. Pri samom vrhu, ispod krovne linije niz je od opeke poredane tako da je na van vidljiva bočna duža strana. Na apsidi su dva reda na ovaj način postavljene opeke, dok sjevernim i južnim dijelom pročelja uz apsidu teče jedan niz. Ispod se nalazi friz arkadica s opekama postavljenim da dvije tvore oblik slova „V“ tako da se donji kraj naslanja na istaknutu konzolicu od opeke. Vijenac završava dekorativnom linijom nazubljene opeke. Gvozdanović piše kako se ovaj motiv, koji je tijekom vremena ostao vidljiv tek u tragovima i kasnije restauriran, može usporediti s često korištenim romaničkim motivom zubaca pile.⁵⁰ Ovako izveden potkrovni vijenac nalazi se samo na apsidi i bočnim stranama ziđa do plitkih lezena koje označavanju prvu fazu gradnje crkve, a na koje su kasnije nadograđeni kontrafori. Dok je Karaman o crkvi pisao kao o djelu skromnog majstora, malih dimenzija i oskudnog arhitektonsko-plastičnog ukrasa,⁵¹ Gvozdanović crkvu smatra zanimljivim spomenikom koji je „(...) malen opsegom no lijepo izgrađen i, što je rijetkost u našim stranama, ukusno ukrašen. Upravo ga to čini podosta jedinstvenim, jer naše manje ruralne crkve vrlo se rijetko kite arhitektonskom plastikom, (...).“⁵² Za pretpostaviti je kako je razlika u mišljenju, između ostalog, i rezultat stanja crkve u trenutku

---

⁴⁷ Usp: Karaman, 1948., str. 105.

⁴⁸ Usp: Gvozdanović, 2004., str. 5 i 8.

⁴⁹ Isti, str. 9.

⁵⁰ Usp: Isti, str. 6.

⁵¹ Usp: Karaman, 1948., str. 118.

⁵² Gvozdanović, 2004., str. 6.

pisanja osvrta. Naime, kako je ranije i navedeno, potkrovni vijenac bio je oštećen protokom vremena te kasnijim intervencijama i vidljiv tek u tragovima sve do 1977. godine, kada se izvode konzervatorsko-zaštitni radovi na crkvi. Tom prilikom je rekonstruiran potkrovni vijenac romaničke faze djelomično uništen postavljenjem sakristije u XIX. stoljeću uz južni zid crkve čime je prekriven dio bočnog zida uz svetište, o čemu je izvjestio Branimir Kralik.⁵³ Usporedbom dviju fotografija, ranije iz oko 1914. godine koju je snimio Gjuro Szabo⁵⁴ te jednom od snimki⁵⁵ radova izvedenih na crkvi 1976. godine, može se procijeniti koliki je dio vijenca potpuno rekonstruiran, a koliko je od izvornog ostalo sačuvano. Na Szabovoj fotografiji (sl. 7) koja prikazuje detalj vanjštine apside, točnije njenu južnu stranu, dobro se vidi kako je u većem dijelu friza potkrovni vijenac oštećen ili potpuno nedostaje, ostavljajući tek nekoliko očuvanih parova opeke postavljene u ranije opisan dekorativni motiv kao predložak izvedenoj rekonstrukciji vidljivoj na drugoj fotografiji. Fotografija iz 1977. godine (sl. 8) prikazuje montažu krovišta na apsidi nakon dovršene rekonstrukcije romaničkog vijenca i rušenja kontrafora.

U unutrašnjosti, prva faza može se odrediti na prva dva, od današnjih ukupno četiri, traveja do svetišta. „Prvotni je, naime, dio romanička kapela, pravokutnog, ravno stropljenog broda i polukružne apside, zacijelo pokrivene polukupolom.“⁵⁶ – slaže se i autorica Sekulić-Gvozdanović, a navedene elemente kao najstarije prepoznala je i Diana Vukićević-Samaržija.⁵⁷

Uzore za gradnju najstarijeg dijela crkve u Bapskoj, prema mišljenju Vladimira Gvozdanovića, koji se nadovezao na ranije tekstove Sene Sekulić-Gvozdanović o ovom fenomenu,⁵⁸ trebalo bi promatrati u kontekstu velike srednjovjekovne migracije Sasa u prvoj četvrtini XIII. stoljeća. Naime, u Vukovaru, koji je od Bapske udaljen dvadesetak kilometara, u povelji hercega Kolomana iz 1232. godine, spominju se, između ostalih, Teutonci i Saksonci. Upravo među tom grupom ljudi našli su se vjerojatno majstori koji pri gradnji crkava na novopridošlom prostoru koriste arhitektonski jezik svoga zavičaja.⁵⁹

Kralik o drugoj fazi gradnje crkve navodi: „U produžetku ispred glavnog pročelja, u drugoj je fazi u smjeru zapada dograđen dio lađe u ukupnoj dužini cca 4,80 m, a u istoj širini kao

---

⁵³ Usp: Kralik; 1978., str. 79.

⁵⁴ Fotografija ustupljena iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru, inv. br.: 8049; neg.: V-599.

⁵⁵ Fotografija ustupljena iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru, SvMarijaBapska1_KonzOS1977.

⁵⁶ Sekulić-Gvozdanović, 1994., str.104.

⁵⁷ Usp: Vukićević-Samaržija, 1978., str. 107.

⁵⁸ Usp: Sekulić-Gvozdanović, 1994., str. 101.

⁵⁹ Usp: Gvozdanović, 2004., str. 9-12.

postojeća lađa. Zide je isto kao i na starijem dijelu, dok je stropna konstrukcija zidani svod.“⁶⁰ O kasnijem produživanju crkve u gotičkim oblicima slažu se svi konzultirani autori. Szabo je njenu »gotsku dogradnju« smjestio u XIV. stoljeće,⁶¹ a Bošnjaković spominje narodne predaje o banu Ivanu Moroviću kao graditelju crkve odnosno onome tko ju je dovršio, što bi se prema kronologiji moglo odnositi upravo na drugu fazu gradnje. Pozvao se na bilješke Emerika Gašića o povijesti župe Morović iz 1936. godine u kojima se navodi kako bi se gotička dogradnja crkve u Bapskoj, kao i dovršenje crkve u Moroviću, moglo povezati uz obitelj Ivana Morovića.⁶² Osim dograđivanja novog dijela, crkva je doživjela i nekoliko promjena na dijelovima iz prve faze gradnje: „Uz svetište je u svodu izveden dodatni trijumfalni luk na koji se oslanja već postojeći luk te povezuje kutne stupove uz svetište. Glavno je pročelje zatim srušeno, a na dograđenom je dijelu uz prednju fasadu izveden kružni svod oslonjen na zidove dograđenog dijela i novog pročelja, a prislonjen uz luk koji je izveden na mjestu ranijeg glavnog pročelja.“⁶³ Tim je zahvatima, navodi dalje Kralik, narušena konstruktivna i statička stabilnost crkve pa su uz bočne zidove dodani kontrafori, a trebalo je poduprijeti i prostor svetišta, tako da je na sredinu vanjskog plašta apside, preko prozorskog otvora također prislonjen kontrafor.

Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj doživjela je još jedno proširenje tijekom srednjeg vijeka, koje se navodi kao druga gotička faza crkve. Ponovno se nadograđuje prostor broda prema zapadu za jedan travej, a taj dio je jasno čitljiv zbog ziđa koje je deblje za trideset do četrdeset centimetara od ranijega.⁶⁴ Ističe se i konstrukcija svoda koja je drugačija od prethodne gradnje, a na spoju s prethodnom fazom dograđeni su kontrafori.⁶⁵ O drugom produženju crkve pisala je i Diana Vukičević-Samaržija te ga smjestila u XV. stoljeće kada se na pročelju izvodi i kameni portal pod šiljastim lukom te ugaoni učvršni potpornjaci uz pročelje crkve.⁶⁶ Autori Sekulić-Gvozdanović i Gvozdanović pretpostavili su mogućnost postojanja zvonika u drugoj nadogradnji crkve koji je ili bio samo planiran,⁶⁷ ili izveden pa kasnije prerađen.⁶⁸

Prvi zabilježeni radovi na crkvi odnose se na obnovu 1609. godine o čemu je izvjestio Bartol Kašić, a njegov izvještaj prenio Bošnjaković u monografiji crkve Rođenja Blažene

---

⁶⁰ Kralik, 1978., str. 76.

⁶¹ Usp: Szabo, 1929., str. 550.

⁶² Usp: Bošnjaković, 1978., str. 55.

⁶³ Kralik, 1978., str. 76.

⁶⁴ Usp: Gvozdanović, 2004., str. 6.

⁶⁵ Usp: Kralik, 1978., str. 76.

⁶⁶ Usp: Vukičević-Samaržija, 1978., str. 107.

⁶⁷ Usp: Gvozdanović, 2004., str. 6.

⁶⁸ Usp: Sekulić- Gvozdanović, 1994., str. 104.

Djevice Marije u Bapskoj: „Izmolivši potvrdu rečenog privilegija od Paše, trebalo je da don Simun pođe moliti milostinju po svim katoličkim krajevima da načini krovove dviju crkvi, jedna Majke Božje Bapske, a druga sv. Katarine djevice mučenice u župi Ljuba. Sabrao je toliko da je bilo dosta za to da se posao izvede, i da dadne Begu i Kadiji, sucu mjesta, da ne bude od njih smetan u tom poslu.“⁶⁹ Prema ovom izvještaju, kao i kasnijem zapisu beogradskog biskupa Matije Benlića iz 1664. godine u kojem piše kako su crkvu oštetili, ali ne i potupno uništili,⁷⁰ može se sa sigurnošću ustvrditi kako je crkva u Bapskoj preživjela osmansko prisustvo na području Slavonije i Srijema: „Zahvaljujući tome što je u to doba izvan uobičajenih glavnih putova, crkva na Bapskoj ostaje onakva kakvu će je opisati vizitator već kod prve vizitacije nakon oslobođenja od Turaka.“⁷¹

Unatoč tome što je izbjegla sudbinu brojnih drugih sakralnih građevina na području kontinentalne Hrvatske koje stradavaju od strane Osmanlija, crkva je ipak zahtjevala temeljitu obnovu. Gvozdanović o tome navodi sljedeće: „Obnovljena je u baroku, vjerojatno brzo po oslobođenju, dakle oko 1700. ili nedugo nakon te godine. Ovdje, naime, nije trebalo vršiti repopulaciju jer su se u dolinama Fruške gore očuvali stari stanovnici. Tako je nakon nekoliko desetljeća crkvice kao poluruševina ponovno preuzela svoju vjekovnu funkciju.“⁷²

O izmjenama u izgledu crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj koje se poduzimaju od XVIII. stoljeća pa nadalje detaljno je pisao Branimir Kralik. U tom se razdoblju gradi sakristija na južnoj strani crkve, naslonjena na sam kraj broda uz prostor svetišta. Sakristija je manjih dimenzija, pokrivena troslivnim krovom. Ovaj je zahvat uvjetovao promjene na najstarijem dijelu crkve, jer se sakristija prislonila uz romaničko ziđe s dekorativnim potkrovnim vijencem, zatvorila jedan prozor, a srušen je i kasnije dograđeni kontrafor. Zbog hodočasničkog karaktera ovog svetišta, kako bi crkva mogla primiti veći broj ljudi i zbog mogućnosti održavanja liturgije i u prostoru izvan same crkve, ispred pročelja dodan je trijem. „Produženjem zidova krajnjih zapadnih kontrafora, te gradnjom čeonog zida s dva otvora, tlocrtno je omeđen prostor koji je zatim pokriven jednostrešnim krovom. U trijemu je sagrađen zidni oltar za vjerske obrede.“⁷³ Bošnjaković, prema zapisima kanonskih vizitacija, smatra kako su sakristija i trijem podignuti najvjerojatnije između 1819. i 1837. godine, dok se za toranj pouzdano zna da je

---

⁶⁹ Bošnjaković, 1978., str. 56.

⁷⁰ Usp: Isti, str. 58.

⁷¹ Usp: Bošnjaković, 1978., str. 59.

⁷² Gvozdanović, 2004., str. 7-8.

⁷³ Kralik, 1978., str. 76.

izgrađen 1855. godine,⁷⁴ premda Kralik u svom članku o konzervatorskim radovima na crkvi piše kako je crkva obnovljena dogradnjom trijema ispred ulaza već oko 1710. godine.⁷⁵ Unutrašnje uređenje rezultat je barokizacije crkve, kao i svodna konstrukcija broda izvedena 1780. godine.⁷⁶

3. Konzervatorsko – restauratorske intervencije na crkvi

3.1. Konzervatorske intervencije 1976. i 1977. godine

O konzervatorskim intervencijama na crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj župnik Bošnjaković u svojoj monografiji bilježi: „Godina je 1976. (listopad) značajna za crkvu Blažene Djevice na Bapskoj. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku izradio je elaborat »Elaborat⁷⁷ konzervatorsko – zaštitnih radova na Kapeli sv. Marije u Bapskoj, Osijek II., 1975. g.« U listopadu je godine 1976. započeto ostvarivanje onoga što je u Elaboratu izrađeno. Tom je prilikom također mnogo toga i na crkvi prilično obnovljeno. Kad sve bude dovršeno, a daj Bože da to i bude, onda će se učiniti ono što se u naše vrijeme može učiniti da se spasi ovaj »najstariji arhitektonski spomenik u vukovarskom kraju«.“⁷⁸

Radovi na crkvi morali su biti vrlo značajni za cijelu župnu zajednicu obzirom na oduševljenje kojim je velečasni Bošnjaković o njihovom početku izvjestio, a, kako čitamo iz daljnjeg teksta monografije, aktivno i sudjelovao prateći bilješkama sve što se na crkvi radilo. Detaljan, stručni tekst iz prve ruke napisao je Branimir Kralik odmah po završetku radova u članku naslova *Konzervatorski radovi na kapeli Sv. Marije u Bapskoj*⁷⁹, što je temeljan izvor podataka za konzervatorsko-restauratorske intervencije na crkvi izvedene kroz 1976. i 1977. godinu, a čiji izvještaj o planiranom i učinjenom prenosim u daljenjem tekstu svoga rada.

Kroz prethodna se poglavlja dalo iščitati koliko je arhitektonski složen spomenik crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj, što potvrđuje i Kralik kada piše kako izvedeni

---

⁷⁴ Usp: Bošnjaković, 1978., str. 66.

⁷⁵ Usp: Kralik, 1978., str. 75.

⁷⁶ Usp: Gvozdanović, 2004., str. 6.

⁷⁷ Navedeni Elaborat nisam imala priliku osobno pregledati, stoga u radu donosim Bošnjakovićev i Kralikov izvještaj o predviđenim i izvedenim radovima na crkvi u Bapskoj.

⁷⁸ Bošnjaković, 1978., str. 124.

⁷⁹ Skrećem pažnju na neispravno navođenje imena mjesta, točno ime je *Bapska*

radovi pripadaju u grupu najsloženijih radova takve vrste s kojima se Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku do tada bio susreo tijekom svoje djelatnosti. Radovi su zbog obujma i složenosti bili podijeljeni u dva osnovna zahvata – konstruktivnu sanaciju i radove na rekonstrukciji. Preciznije je to značilo: „saniranje krovne konstrukcije, statičku sanaciju zidova lađe, statičku sanaciju temelja apside, sanaciju nasipa oko objekta, uklanjanje sakristije i gradnju nove na pogodnijoj lokaciji.“⁸⁰ Statika crkve bila je narušena zbog dograđivanja i preinaka koje je objekt doživio tijekom stoljeća svoga postojanja zbog kojih je došlo do deformacija zidova i temelja, ali i zbog samog smještaja crkve na povišenom terenu uz rub padine. Stoga je najprije bilo nužno osigurati objekt te tako spriječiti daljnje narušavanje stabilnosti. S tim ciljem, pristupilo se izvođenju armirano-betonske vodoravne konstrukcije u obliku serklaže koja bi bila ugrađena uz same zidove crkve s vanjske strane te tako spriječila rasjedanje ziđa u tim dijelovima. Zbog problematičnosti okolnog terena bilo ga je potrebno iznova definirati u odnosu na crkvu tako da površinski pad bude u smjeru od crkve prema okolini. Kontrafor na istočnoj strani planirano je ukloniti jer nema statičku funkciju, a usto zaklanja jedan prozor za koji je bilo procijenjeno kako potječe iz izvorne, najstarije faze gradnje crkve. Krovna konstrukcija je također bila dosta oštećena te je trebala zamjenu novom, kvalitetnom građom. Što se tiče radova u unutrašnjosti crkve, oni su se odnosili na popravak postojećeg poda od opeke kojeg je trebalo skinuti, učvrstiti podlogu te ga zatim ponovno postaviti. Nakon ovih prijeko potrebnih konstrukcijskih zahvata, planirano je bilo izvršiti rekonstrukciju oštećenih elemenata dekorativne plastike. Temeljna misao u pristupu tim radovima, napisao je Kralik, bila je „maksimalno respektirati izvorne dijelove vijenca, te zadržati i oštećene opeke radi očuvanja što veće količine izvornih tragova vijenca.“⁸¹ Nove dijelove vijenca od opeke trebalo je izraditi prema sačuvanim fragmentima. Ostali planirani radovi odnosili su se na portal glavnog pročelja kojeg je trebalo očistiti od naslaga boja, u unutrašnjosti ukloniti one dijelove inventara koji nisu bili u funkciji te konačno, posljednja je faza radova trebala biti završna obrada površina zidova i kontrafora u tehnici dersovanja spojnica opeka. Posebno je problematično bilo pitanje sakristije koja je, podsjećam, izgrađena uz južnu fasadu crkve sredinom XIX. stoljeća. Prema procjeni Regionalnog zavoda, sakristiju je trebalo ukloniti najprije stoga što je bila u lošem stanju, ali i zbog činjenice njezine kasnije nadogradnje, zbog čega se ne uklapa, prostorno i stilsko tipološki, u jedinstven karakter objekta, kako se navodi u članku: „Bitno narušavajući prostorni integritet objekta, a isto tako umanjujući mogućnost temeljite prezentacije objekta kao krajnje

---

⁸⁰ Kralik, 1978., str. 75.

⁸¹ Kralik, 1978., str. 79.

konsekvence zaštitnih radova, sakristiju je valjalo dislocirati.“⁸² Ipak, prepoznat je funkcionalni karakter sakristije kao potrebnog elementa za održavanje vjerske službe pa je bilo odlučeno da će se izgraditi nova s druge strane crkve. Nova sakristija izgrađena je od materijala demontirane sakristije s južnog zida crkve, a sanirana je i površina zida na dijelu koji je prekrivala prva sakristija. „Tom je prilikom na južnoj fasadi, na romaničkom dijelu, otkriveno nekoliko novih detalja te četiri zidna prozorska otvora. Dva od četiri otvora pripadaju kasnoromaničkoj fazi dok su dva barokna. Konture tih otvora jasno su prezentirane.“⁸³

Kralik potom izvještava kako su tijekom 1976. godine izvedeni planirani sanacijski radovi tako da je obnovljena krovna konstrukcija i statička sanacija zidova crkve, dok su u idućoj godini bili dovršeni radovi na apside, regulirana je odvodnja te srušena sakristija, a potom izgrađena nova sa sjeverne strane crkve. Zaključni izvještaj o izvršenim radovima prenosim u cijelosti:

„Rekonstruiran je i autentični krovni vijenac romaničke faze, tj. ostatak nesaniranog vijenca koji je bio pokriven krovom sakristije. Sve zidne površine dersovane su na način dosadašnje prezentacije zidnog plašta. Radovima u apside dovršeni su istražni radovi te je fiksirano postojanje novih zidnih niša i prozorskih otvora. U prozorske otvore ugrađeno je zaštitno staklo. U okviru radova u interijeru, iz lađe i svetišta uklonjen je sav recentni inventar i deponiran u Župski ured Babska. Također je izvršeno statičko proširenje stope temelja apside. U postupku reguliranja odvodnje skinut je sav zemljani nasip na sjevernoj i južnoj fasadi. Poslije skidanja nasipa u prosječnoj širini od 6 m uz navedene fasade, površinske vode slijevaju se u rigol od opeke. Od ostalih radova izvršena je sanacija zidova, uređenje oštećenih podnožaka i uklanjanje dviju kontrafora. Na sjeverozapadnom dijelu fasadnog plašta, na zidnoj plohi koja nema ni s vanjske niti s unutrašnje strane bilo kakvih arhitektonsko-dekorativnih elemenata, prigradna je sakristija.“⁸⁴

Antun Bošnjaković u svojoj monografiji crkve u Bapskoj, nakon izvedenih radova o učinjenom zapisao je sljedeće: „Evo ukratko najprije poslova koji su obavljani. Krov je novi sa starim crijepom, opšiven je brodskim podom, a ulaz u tavan zaključan. Srušeno je 6 stupova – kontrafora. Ostala su samo dva, po jedan sa svake strane. Cijela je crkva fugovana (dersovana). Na svetištu su otvorena 3 stara prozora od kojih je jedan romanički. Ti su otvori iznutra zatvoreni daskom. Ona udubina u zidu, što je služila za bočice s vodom i vinom kod mise, s desne strane u

---

⁸² Kralik, 1978., str. 79.

⁸³ Isti.

⁸⁴ Isti, str. 79-80.

svetištu, mnogo je veća i izgleda kao neka vrata kasnije zazidana.“⁸⁵ Posebno se osvrnuo na brojne arheološke nalaze koji su bili pronađeni za vrijeme izvođenja radova uokolo crkve, „(...) naročito na sjevernoj strani, gdje se nije moglo lopatom zakopati a da se ne naiđe na kost.“⁸⁶ Iskopavani su različiti dijelovi ili cjeloviti kosturi, bez priloga te jedan novčić iz 1812. godine.⁸⁷ Nadalje donosi: „U samoj crkvi nije načinjen niti jedan značajniji zahvat u dubinu. Kopano nije ništa. Žbuka nije skidana. Samo je crkva pripravljena za krećenje i zatim okrećena. Oltar je nešto bitnije preinačen. Oltarna je, naime, pala razrezana. Na podrezanoj pali tri su slike podignute na onu staru gredu, dok je sam oltar (menza) ostao kakav je bio.“⁸⁸ Velečasni Bošnjaković o izvedenim radovima nije iznio vlastito mišljenje, zapisao je tek u kontekstu arheoloških nalaza pronađenih uz crkvu kako se nada „(...) kad se sve to oko radova sredi, da ćemo dobiti izvještaj napisan prvom i stručnom rukom.“⁸⁹

3.2. Intervencije na crkvi od 2006. do 2018. godine

U trenutku pisanja ovog rada, konzervatorsko-restauratorske intervencije na crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj u tijeku su. Počevši s istraživanjima 2006. godine, radovi su nastavljeni 2009. godine, ušavši tako u dvanaestu godinu trajanja. Crkva je registrirana kao kulturno dobro pod zaštitom Ministarstva kulture Republike Hrvatske u kategoriji pojedinačnog kulturnog dobra – sakralna graditeljska baština, pod oznakom Z-1138.⁹⁰ Pod nadležnošću je Konzervatorskog odjela u Vukovaru na čelu s pročelnicom Zdenkom Predrijevac, dipl. ing. građ., koji je i nositelj projekta obnove crkve. Prema podacima objavljenima na internetskim stranicama Ministarstva kulture, crkva u Bapskoj nalazi se na listama odobrenih programa zaštite na nepokretnim kulturnim dobrima od najranije dostupnog izvješća iz 2005. godine, sve do tekuće 2018., s izuzetkom 2007. godine, kada se ne nalazi na popisu odobrenih programa. U izvješću programa zaštite na nepokretnim kulturnim dobrima u 2008. godini, za crkvu Rođenja Marijina u Bapskoj, kako stoji u dokumentu, odobren je iznos od 100.000,00 kn za sljedeće radove: „građevinska sanacija, radovi konzervacije, izrada konzervatorske studije,

---

⁸⁵ Bošnjaković, 1978., str. 124.

⁸⁶ Isti, str. 128.

⁸⁷ Usp: Bošnjaković, 1978., str. 128.

⁸⁸ Bošnjaković, 1978., str. 128.

⁸⁹ Isti

⁹⁰ Usp: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=320148194>

konzervatorska i restauratorska istraživanja.⁹¹ U prosincu iduće, 2009., godine bio je napravljen *Elaborat istražnih konzervatorskih radova*⁹² čije zaključke iznosim u nastavku rada. Autori Elaborata su Damir Klečina, dipl. ing. građ. iz tvrtke Fibra d.o.o. iz Osijeka te Ratko Ivanušec, dipl. pov. umj. Terenska konzervatorsko – restauratorska istraživanja proveli su u prvoj fazi iz 2006. godine Miroslav Usenik, akad. slikar i Vjekoslav Schmidt iz Hrvatskog restauratorskog zavoda – Restauratorski odjel Osijek, dok je drugu fazu istraživanja iz 2009. godine proveo Duško Pešut, viši restaurator. Autori konzervatorskih smjernica već su spomenuti Klečina i Ivanušec.

3.2.1. Elaborat istražnih konzervatorskih radova

U Elaboratu istražnih konzervatorskih radova za crkvu Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj predstavljeno je najprije zatečeno stanje crkve te su temeljem provedenih istraživanja predložene upute za pristup daljnjim radovima. Kako se navodi, postojeće stanje crkve rezultat je obnove 1976. i 1977. godine, opisane u prethodnom poglavlju rada. Kako se u Elaboratu navodi: „U tom razdoblju pristupilo se obnovi sakralne građevine, bez prethodno provedenih cjelovitih konzervatorskih i preliminarnih arheoloških istraživanja i valorizacije nalaza na temelju kojih bi se moglo odabrati ispravno konzervatorsko usmjerenje i pristup u obnovi.“⁹³ Zbog potrebe za cjelovitim istraživanjima i obnovom objekta, 2006. godine započeta su konzervatorska istraživanja, a nastavljaju se 2009. godine. Istraživanja su rezultirala pronalaskom srednjovjekovnih oslika u unutrašnjosti crkve. Ovaj prvi dio radova na crkvi proveo je Restauratorski odjel u Osijeku, da bi zatim istraživanja preuzeo Konzervatorski odjel u Vukovaru koji je nastavio s radovima o kojima je zabilježeno sljedeće: „Tijekom 2009. god. na crkvi su provedena dodatna konzervatorska istraživanja i konzervatorsko – arhitektonsko snimanje nalaza s naglaskom na sondiranje građevne strukture zidova i na konzervatorsku valorizaciju nalaza istraživanja. Pored sondiranja zidova, otvorene su i konzervatorsko – arheološke sonde u prostoru crkve, i oko perimetralnih zidova srednjovjekovne sakralne

---

⁹¹Usp:http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20u%202008.%20godini/Nepokretni_2008.pdf

⁹² Elaborat mi je ustupljen na uvid i korištenje u svrhu pisanja diplomskog rada iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

⁹³ Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel Vukovar (dalj: MK-UZKB-KOVU), *Elaborat istražnih konzervatorskih radova*, 2009., str. 5.

građevine.“⁹⁴ Provedena su istraživanja, kako je dalje u tekstu Elaborata navedeno, otkrila nove spoznaje o graditeljskoj slojevitosti crkve na temelju kojih se određuju smjernice za obnovu i prezentaciju.⁹⁵

U idućem poglavlju Elaborata detaljno je opisano postojeće stanje crkve sa svim njenim karakteristikama i elementima, najprije vanjštine, a zatim i unutrašnjosti uz priložene fotografije. Može se zaključiti kako „prema tlocrtnoj dispoziciji, artikulaciji volumena stvorenoj nizanjem prostornih jedinica i po obradi detalja (arhitektonske dekoracije) vidljivo je da je crkva izgrađivana i dograđivana kroz dugi niz stoljeća – od ranog srednjeg vijeka pa do 19. i čak 20. st.“⁹⁶ Ovime su potvrđena ranija pisanja u literaturi o graditeljskoj slojevitosti crkve, kao i izvještaj Branimira Kralika koji je zabilježio kako je upravo zbog te kompleksnosti objekta pristup obnovi provedenoj 1976/77. godine bio zahtjevan.

Povijesni podaci, valorizacija nalaza konzervatorskih istraživanja i arhitektonskog korpusa crkve – graditeljske faze naslov je sljedećeg poglavlja Elaborata u kojem se najprije crkva i njezina graditeljska slojevitost smješta u širi vremenski kontekst.⁹⁷ Naime, arheološkim istraživanjima potvrđena je pretpostavljena slojevitost prapovijesnih kulturnih slojeva na terenu na kojem je izgrađena crkva, a brojni su i nalazi pronađeni tijekom radova na crkvi izvedenih 70-ih godina prošlog stoljeća. Zbog obližnjeg arheološkog nalazišta Gradac, koje se smatra vrlo značajnim lokalitetom sopotsko – lendelske kulture s brojnim nalazima neolitske kulture, za pretpostaviti je kako čitavo ovo područje ima kontinuirani tijek naseljavanja sve od prapovijesti, preko srednjeg vijeka, kada se crkva gradi, pa do danas. Za detaljniju analizu po pitanju arheoloških otkrića potrebna su detaljnija iskopavanja, no zasada, „nalazi istraživanja u polukružnom svetištu crkve (zemljani naboji u podtemeljnoj zoni polukružnog zida svetišta crkve) potvrđuju da je crkva jednim dijelom izgrađena na arheološkom umjetnom humku s prapovijesnim kulturnim slojevima. Postojanje takvog humka glavni je razlog plitkog temeljenja zida polukružnog svetišta crkve.“⁹⁸ Kasnije je u tekstu navedena mogućnost postojanja arheološkog lokaliteta na mjestu izgradnje crkve, a za pretpostaviti je kako se radilo o prapovijesnoj kući iz razdoblja neolitika koja bi tipološki pripadala nalazima ostataka kuća na

---

⁹⁴ MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 5.

⁹⁵ Usp: Isto.

⁹⁶ Isto, str. 6.

⁹⁷ Isto, str. 46-69.

⁹⁸ Isto, str. 46.

obližnjem lokalitetu Gradac. Međutim, kako je navedeno, za detaljnija saznanja bit će potrebno provesti dodatna arheološka iskopavanja.⁹⁹

U Elaboratu je zatim predstavljena kronologija gradnje crkve po stilskim razdobljima. Potvrđuju se teze pojedinih autora o prvotnoj romaničkoj fazi crkve. „Rezultati istražnih konzervatorskih radova, na temeljnoj stopi perimetralnih zidova romaničke crkve i njezinih gotičkih produžetaka broda crkve prema zapadu, potvrdili su postojanje starije romaničke crkve ili građevine koja je razorena najvjerojatnije 1242. god. provalom Tatara.“¹⁰⁰ Pišući kratki povijesni pregled, Branimir Kralik u svom članku o obnovi crkve u Bapskoj provedenoj 70-ih godina XX. stoljeća, datirao ju je u posljednju četvrtinu XIV. stoljeća. Jednako tako, na internetskim stranicama Ministarstva kulture, u Registru kulturnih dobara, za vrijeme nastanka navodi se XIV. stoljeće, temeljem prvog spomena u popisima župa 1332. godine. Podijeljenost mišljenja različitih autora na koja nailazimo u stručnoj literaturi bio je rezultat nedostatnih istraživanja koja bi dovela do sigurnih zaključaka po pitanju datacije najranijih dijelova crkve. Zaključci arheoloških i konzervatorskih istraživanja izneseni u Elaboratu svakako bi morali doprinijeti razrješivanju najasnoća vezanih uz najranije faze gradnje crkve. Dodatan razlog za ovu ranu dataciju već u početak XIII. stoljeća pronalazak je opeka romaničkih dimenzija 34x 17 x 5 cm u temeljnoj stopi zida romaničkog i gotičkog dijela crkve: „Glavna značajka ovih opeka, osim korištenja romaničkog brojčanog omjera 1:2 što je odnos dužine opeke prema širini jeste njezino oblikovanje u kalupu za pečenje. Romaničke opeke u gornjem dijelu imaju istaknuti rubni vjenčić što je očito karakteristika ciglane koja je izrađivala opeke.“¹⁰¹ Zidovi romaničke crkve zidani su opekama dimenzija 28, 29x 18x 5 cm što pretpostavlja zaključak o postojanju starije romaničke crkve koja se kasnije u Elaboratu naziva *predtatarskom*, na čijim je temeljima zatim podignuta postojeća romanička građevina. Pronađen je i velik broj recikliranih romaničkih opeka u temeljima gotičkog dijela crkve kada je ona produžena prema zapadu što također potvrđuje postojanje starije razorene romaničke crkve čiji se građevni materijal ponovno iskorištava u izgradnji temelja prve i druge gotičke dogradnje.¹⁰² Romanička crkva slijedi i tlocrtnu osnovu starije predtatarske crkve koja je bila jednobrodna s polukružnim svetištem. „Tlocrtna tipologija manjih sakralnih građevina zaključenih polukružnim svetištem, romaničke dimenzije opeka (...), sugeriraju da se radi o manjoj crkvi kakve su radili viteški redovi ili

---

⁹⁹ Usp: MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 47.

¹⁰⁰ Isto, str. 46.

¹⁰¹ Isto, str. 46-47.

¹⁰² Usp: Isto, str. 47-48.

benediktinci.“¹⁰³ Oskudnost povijesnih podataka za ovo rano razdoblje postojanja naselja i župe u Bapskoj ne dopušta određivanje detalja vezanih uz gradnju te starije romaničke crkve, pa se pri datiranju može osloniti jedino na provedena istraživanja prema kojima se radi o kraju XII. ili početku XIII. stoljeća. Crkva je u potpunosti ili većim dijelom uništena provalom Tatara na ova područja 1242. godine nakon čega se u drugoj polovini XIII. stoljeća gradi do danas očuvana kasnoromanička crkva.¹⁰⁴

Nova crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj iskoristila je, dakle, temelje ranije. Ta se kasnoromanička gradnja smješta u razdoblje između 1250. i 1300. godine.¹⁰⁵ U temeljima ponavlja tipologiju ranije jednobrodne crkve s polukružnom apsidom presvođenom polukalotom, s tabulatom iznad broda. Opeke dimenzija 28, 29x 19, 18x 5 cm na apsidi s vanjske strane ukrašene su urezivanjem različitih geometrijskim i simoličnim urezima kao što su oblici ribe i križa kao uobičajenim i često korištenim simbolima kršćanstva. Unatoč brojnim kasnijim pregradnjama i obnovama, sačuvana je vanjska artikulacija zidova koja se očituje u oblikovanju prozorskih otvora te izvedbi dekorativnog potkrovnog vijenca. Oblikovno rješenje potkrovnog vijenca uobičajeni je dekorativni element inače jednostavnih romaničkih pročelja crkava, a slične se mogu pronaći u Sloveniji i Mađarskoj. Na južnoj fasadi crkve sačuvan je bočni portal, a sondiranjima zone temelja potvrđeno je kako je ostao na istoj poziciji kao u razdoblju druge polovine XIII. stoljeća kada je izgrađen. „Južni romanički portal izvorno je bio oblikovan na identičan način i u skladu s kompozicijom jednostavnih romaničkih portala, koji su sve do današnjih dana, ostali sačuvani u svom izvornom obliku. Za pretpostaviti je da je u izvornoj kasnoromaničkoj kompoziciji pročelja, portal imao jednostavno oblikovane dovratnike, najvjerojatnije jednostavnu stepenastu profilaciju u širini opeke prema svjetlom otvoru. U gornjoj zoni portal je imao lunetu. Iznad lunete, prema obrisnoj liniji i nepravilnoj strukturi opeka, romanički portal imao je rizalitno istaknuti zabat od opeke.“¹⁰⁶ Zapadno pročelje kasnoromaničke crkve nije sačuvano zbog kasnije gotičke dogradnje. Tijekom posljednjih radova na crkvi otvorena su tri prozora na južnom zidu. Prozor iznad bočnog portala, kako je navodeno u Elaboratu, vjerojatno je osvjetljavao romaničku emporu. Izvorni romanički sokl nije ostao sačuvan, a na južnom zidu otkriven je kasnije izveden zidni istak sokla s ranogotičkom profilacijom izvedenom polutorusom i skošenjem. U unutrašnjosti, od izvornih romaničkih elemenata sačuvana je sedilija na južnom zidu svetišta te pravokutno svetohranište u središnjoj

---

¹⁰³ Usp: MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009, str. 48.

¹⁰⁴ Isto, str. 48.

¹⁰⁵ Isto, str. 49.

¹⁰⁶ Isto, str. 50.

osi apside. Svetohranište je u nekoj od kasnijih faza gradnje bilo zazidano. Obrada zidova bila je jednaka u unutrašnjosti i na vanjštini, a otkriveno je da su „(...) opeke bile fugirane vapnenim mortom te završno ožbukane tankoslojnom pastoznom vapnenom žbukom.“¹⁰⁷ Pronađeni ostaci oslika (sl. 9) unutrašnjosti crkve zbog nalaza žbukanih slojeva smještaju se u u prvu polovicu XIV. stoljeća, dakle ne istovremeno s gradnjom, nego u nešto kasnije razdoblje nakon izgradnje kasnoromaničke crkve.¹⁰⁸

Najvjerojatnije su prva i druga gotička nadogradnja uslijedile vrlo brzo jedna iza druge, u razdoblju između 1350. i 1420. godine. Vrlo vjerojatno da se proširenje broda crkve izvelo iz praktičnih razloga uslijed potrebe za većim prostorom koji će biti pogodniji za obavljanje liturgije. Povijesni podaci ne govore mnogo, no pretpostavlja se kako je proširenje crkve vezano uz boravak Ivana Morovića na ovim prostorim krajem XIV. i početkom XV. stoljeća kada je i Bapska u njegovom posjedu. Konzervatorska istraživanja potvrdila su kako se u ovom razdoblju crkva produžuje u dva navrata. Zanimljiv podatak dobiven analizom tlocrta jest kako je prva gotička dogradnja broda romaničke crkve gotovo jednaka unutarnjoj dužini svetišnog prostora. U drugoj fazi dodaje se još jedan travej broda presvođen bačvastim svodom. Pronađena je i spojna reška prve i druge faze gotičke dogradnje. Pri dogradnji korištene su gotičke opeke dimezija 30x 15x 5 cm, 31x 16x 5,5 cm te 30,5x 15,5x 6 cm. Dograđeni dio zida nešto je širi nego zide kasnoromaničke crkve, a visinski gabariti te priklon krovišta jednaki su kao i na starijem dijelu. „Iznad zapadnog zabatnog zida krovišta, najvjerojatnije se nalazio manji drveni tornjić, unutar kojeg je bilo postavljeno zvono, što je uobičajeno za manje crkve iz razdoblja romanike i rane gotike.“¹⁰⁹ Masivni zidovi druge faze gotičke dogradnje upućuju na postojanje gotičkog zvonika koji je bio zidan opekama ranije navedenih gotičkih dimenzija. Korištenje opeka istih dimenzija u obje faze dogradnje također upućuje na mali vremenski razmak između njihove izvedbe. Izvorna visina zvonika nije poznata jer je sačuvan samo do razine krovišta, zajedno s bačvastim svodom. Na južnom i sjevernom zidu crkve, na mjestu spajanja prve i druge gotičke dogradnje nalazili su se potpornjaci koji su uklonjeni tijekom obnove crkve 1976/1977. godine. Još dva masivna potpornjaka podupirala su zvonik sa zapadne strane crkve. Glavni portal (sl. 10) pripada drugoj gotičkoj fazi. Prema nalazima sondiranja, kada je pronađeno vezivo od pljeve i blata, zaključeno je kako kameni dovratnik portala crkve ne pripada izvornoj kompoziciji nego je naknadno ugrađen s neke druge građevine, a najvjerojatnije je to franjevački samostan u

---

¹⁰⁷ MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 52.

¹⁰⁸ Usp: Isto, str. 49-52.

¹⁰⁹ Isto, str. 54.

susjednom mjestu Šarenggradu.¹¹⁰ Tijekom prve gotičke dogradnje crkva je dobila i novi južni portal, a probijen je i uski polukružno zaključen prozor na južnom zidu koji pripada izvornom korpusu kasnoromaničke crkve. U jednostavnoj artikulaciji zidova ističe se profilacija sokla, najcjelovitije sačuvana na sjevernom zidu, dok je na južnoj strani crkve gotovo potpuno uništena kasnijim intervencijama. Tipološki gledano, profilacija sokla crkve u Bapskoj posebna je inačica koja nastaje kombinacijom jednostavih oblika i nešto složenijih profilacija sa konkavnim oblicima i polutorusom.¹¹¹

„Sondiranjem ležajnih stopa veznih greda u zidu krovista, bočnih konstruktivnih napuknuća na zidu polukružnog svetišta, te kamenog dovratnika na zapadnom zidu crkve, otkriveno je vezivno sredstvo sastavljeno od pljeve i blata. Ovo vezivo, očito zbog pomanjkanja novčanih sredstava, često se koristilo i na drugim crkvama u provizornim sanacijama sakralnih objekata za vrijeme nazočnosti Turaka. Na primjeru crkve u Bapskoj ono je otkriveno na više mjesta tijekom sondiranja, što ukazuje na vrijeme i karakter obnove crkve.“¹¹² Ti nalazi potvrđuju kako je već početkom XVII. stoljeća statička stabilnost crkva bila ozbiljno narušena te je bila potrebna temeljita obnova. Povijesni izvori to potvrđuju. U prvom dijelu ovog rada spomenutoj vizitaciji Bartola Kašića spominje se obnova krovista crkve u Bapskoj koja je izvedena najvjerojatnije 1609. godine. Prema nalazima iz podnih sonde, glavni razlog napuknuća zidova bili su vrlo plitki temelji i izostanak vertikalne stope temelja, a uzrokovalo je to i oštećenja svodne konstrukcije što je dovelo do urušavanja svoda svetišta, kada je vjerojatno stradao i zabatni zid iznad trijumfalnog luka pred apsidom. Oštećen je također i gotički križni svod te potom zamijenjen masivnim stropnim gredama. Izvođenje svih navedenih popravaka dovelo je do uništavanja dekorativnog potkrovnog vijenca koji je rekonstruiran 1977. godine. Postoji mogućnost da je izvorni potkrovni vijenac bio dvosturuki ili trostruki, što bi značilo da su zidovi crkve bili viši, a kroviste strmije i da je sačuvan sam donji friz ukrasa. Uporište ove teze komparacija je sa tipološki sličnom crkvom u mađarskom mjestu Pécs- Málom. Radi se o romaničkoj crkvi iz XIII. stoljeća koja na potkrovnom dijelu polukružnog svetišta ima izveden dekorativni vijenac u tri friza, sličan onome na crkvi u Bapskoj.¹¹³ O ostalim radovima izvedenim početkom XVII. stoljeća u Elaboratu piše sljedeće: „U toj obnovi krovistu nije vraćen izvorni romanički volumen, kakvo je ono imalo u vrijeme izgradnje, već je izvedena provizorna jednostavna konstrukcija,

---

¹¹⁰ Osnivanje i izgradnja franjevačkog samostana u Šarenggradu 1420. godine povezuje se s Ivanom Morovićem čijim posjedima pripada ovo područje. Potkraj XV. stoljeća, u borbama Lovre Iločkog s kraljem Vladislavom II. Jagelovićem razoreno je mjesto i samostan. (MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 58.)

¹¹¹ MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 53-58.

¹¹² Isto, str. 61.

¹¹³ Isto, str. 58-62.

prilikom čega je izostavljan istočni zabatni zid broda romaničko-gotičke crkve. Iznad polukružnog svetišta, umjesto krovne konstrukcije u obliku polustošca izvedeno je poligonalno krovište. U unutrašnjosti crkve, umjesto uklonjenog križnog svoda, postavljena je nova stropna konstrukcija veznih greda, i to na dijelu broda koji pripada nekadašnjem korpusu kasnoromaničke crkve.“¹¹⁴

Sljedeća faza u kronologiji izgradnje ponovna je obnova crkve u drugoj polovici XVIII. stoljeća kada je građevina dobila barokna obilježja. U Elaboratu se precizira kako je najopsežnija barokna obnova izvedena 1780. godine kada je bilo napravljeno sljedeće: „Osim sanacije pokrova, krovište je zadržalo svoj volumen iz prve neogotičke obnove. U unutrašnjosti crkve, u njezinom istočnom kasnoromaničkom dijelu, brod crkve dobiva barokne svodove u obliku čeških kapa koje su oslonjene na uzidane stupce na bočnim zidovima broda crkve. Zapadni gotički zid crkve, koji je u unutrašnjosti razdvajao prvu i drugu gotičku dogradnju, uklonjen je do bočnih zidova, na način da je dio gotičkog zida preoblikovan u stupce s kapitelima. Na barokne pilastre oslonjena je duboka susvodnica svoda koja odvaja križni od bačvastog svoda prve i druge gotičke dogradnje. Prilikom istog zahvata u prostor broda ugrađuje se barokna kript. (...) Ugradnjom baroknog svoda, u istočni, kasnoromanički dio crkve, zadržane su vezne grede nekadašnjeg tabulata, koje s vanjske strane zida imaju dekorativno ukrašene konzolice izrezbarene u drvetu.“¹¹⁵ Zbog narušene statičke stabilnosti uzrokovane plitkim temeljenjem zida koje se već u ranijim razdobljima pokazalo kao ozbiljan problem, na vanjsku stranu broda crkve dodana su četiri potporanjaka, a na svetišni dio po jedan na bočne strane te treći u središnjoj osi tako da je prekrrio izvorni romanički prozor. Zazidan je i bočni gotički ulaz dok je portal na kasnoromaničkom dijelu crkve ostao u funkciji.¹¹⁶

Kroz XIX. stoljeće više je zapisa i povijesnih izvora koji spominju crkvu Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj, a rezultati konzervatorskih istraživanja potvrdili su i dodatno rasvjetlili zabilježene događaje u životu župe. Polovinom XIX. stoljeća izgrađena je sakristija na južnoj strani kasnoromaničkog dijela crkve i to opekama koje su bile korištene prilikom gradnje zabatnog zida u gotičkoj fazi dogradnje crkve. Fotografija iz 1910. godine koju prilaže Antun Bošnjaković u monografiji crkve potvrđuju da je izvana bila ožbukana. Izgled koji je zadobila ovim obnovama u XIX. stoljeću, crkva će zadržati sve do intervencija 1976. i 1977. godine.¹¹⁷

---

¹¹⁴ MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 62.

¹¹⁵ Isto, str. 63.

¹¹⁶ Usp: Isto, str. 62-63.

¹¹⁷ Usp: Isto, str. 64-65.

O radovima na crkvi izvedenima sedamdesetih godina XX. stoljeća bilo je posvećeno jedno od prethodnih poglavlja rada u kojem donosim pregled viđenja razloga i načina pristupa obnovi iz prve ruke prema članku Branimira Kralika iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku koji je izveo radove na crkvi u Bapskoj. U Elaboratu istražnih konzervatorskih radova predstavljaju se ranije izvedene intervencije kao jedna od faza nadogradnji i izmjena koje su dovele do zatečenog stanja u kojem su zatekli crkvu 2009. godine kada se započelo s istraživanjima, a ondje iznesenu kritiku prenosim u cijelosti:

„Tom prilikom izvedena je radikalna obnova s kojom je srednjovjekovna crkva poprimila današnji izgled. Konzervatorska koncepcija obnove crkve zasnivala se na prezentaciji graditeljskih faza u pročelju i unutrašnjosti crkve, iako prethodno nisu provedena cjelovita terenska konzervatorska istraživanja na građevnoj strukturi, koja uključuju i sondiranje podnice u unutrašnjosti i okolnog prostora oko njenih perimetralnih zidova. Izostavljena je valorizacija graditeljskih slojeva i nalaza konzervatorskih istraživanja, što je preduvjet za pravilni odabir konzervatorske koncepcije prezentacije nekog određenog graditeljskog sloja na građevini ili obnove cjelovitog arhitektonskog sklopa sakralne građevine. Obnovljeno stanje romaničko-gotičke crkve ne prikazuje u potpunosti čitljivost najvrjednijih i najstarijih graditeljskih slojeva. Ovo se najbolje očituje na krovu kojem nije vraćen izvorni srednjovjekovni volumen. Krov crkve završavalo je na istočnoj strani, u razdoblju romanike i gotike, zabatnim zidom, u odnosu na polukružno svetište koje je bilo prekriveno krovnom konstrukcijom u obliku polustošca. Najveća degradacija izvedena je u obnovi dekorativnog romaničkog potkrovnog vijenca, koji je devastiran već u obnovi početkom XVII. stoljeća, kada je vijenac vjerojatno već tada skraćen po visini. Prilikom posljednje obnove potkrovni vijenac nije rekonstruiran u svom izvornom romaničkom oblikovanju i visini. Zbog dodatnog učvršćivanja perimetralnih zidova crkve, gornji dio zida, uključujući i potkrovni romanički vijenac, prezidani su proizvoljno novim opekama i jednim dijelom armirano-betonskim serklažama, što je rezultiralo pogrešnom rekonstrukcijom dekorativnih detalja romaničkog potkrovnog vijenca. Ovo je posebno uočljivo na rekonstrukciji dekorativnog detalja s koso uzidanim opekama potkrovnog vijenca, koje su prema fotografijama stanja prije obnove prezidane proizvoljno, ne uvažavajući izvorno romaničko stanje potkrovnog vijenca. S obzirom da gornji dio vijenca nema svoj okapni profil od opeka, obnovljeno krovno svetište crkve završava parošcima, na način da je s donje strane krovna streha opšivena daščanom oplatom (lamperijom). Sa sjeverne strane, srednjovjekovnoj crkvi dograđena je recentna sakristija. (...) Iako su otkrivene pozicije romaničkih i gotičkih prozora, na perimetralnim zidovima crkve, samo su pojedini prozori otvoreni i rekonstruirani, i to djelomično, zbog

zadržavanja baroknih svodova u istočnom dijelu broda. Istražnim radovima otkriveno je da su pročelja kasnoromaničke crkve izvorno bila fugirana vapnenim mortom, te završno ožbukana tankoslojnom vapnenom žbukom. U razdoblju gotike, u prvoj i drugoj fazi nadogradnje, crkva je također bila ožbukana vapnenom žbukom. S obzirom da je i na nekim drugim srednjovjekovnim građevinama primijenjena ista metoda, u obnovi pročelja, izabrana je metoda rekonstrukcije s vidljivim opekama, čije su sljubnice fugirane s cementnim mortom što je dodatno devastiralo fakturu zida. U unutrašnjosti crkve zadržano je i obnovljeno stanje koje je crkva zadobila baroknom obnovom.“¹¹⁸

3.2.2. Prijedlog konačnog izgleda crkve prema konzervatorskim smjernicama za prezentaciju nalaza konzervatorskih istraživanja i obnovu crkve

Stanje u kojem se crkva nalazila 2006. godine kada su započela konzervatorska istraživanja rezultat je radova izvedenih 1976. i 1977. godine. Kritika iznesena na ovu posljednju obnovu u Elaboratu istražnih konzervatorskih radova odnosi se ponajprije na nedovoljnu čitljivost pojedinih graditeljskih slojeva zbog pokušaja prezentacije svake pojedine faze gradnje. Stoga je kao cilj konzervatorsko-restauratorskih intervencija na crkvi u Bapskoj određena ponajprije jasna čitljivost graditeljske slojevitosti koja je otkrivena provedenim istražnim radovima, kako je u Elaboratu navedeno: „Konzervatorska istraživanja na arhitektonskom korpusu sakralne građevine doprinijela su novim spoznajama o graditeljskoj slojevitosti srednjovjekovne sakralne građevine. Mišljenja smo¹¹⁹ da sami nalazi istražnih konzervatorskih radova, kao i njihova valorizacija, građevinsko-konstruktivno stanje građevine u cjelini, ukazuju na potrebu za novi konzervatorski pristup s kojim će se prezentirati graditeljska slojevitost graditeljskih faza, a to je kasnoromanička graditeljska faza s prvom i drugom gotičkom dogradnjom broda crkve. S obzirom na svoju višestoljetnu funkciju kao mjesto marijanskog hodočašća, iz utilitarnih razloga na zapadnom pročelju crkve zadržava se arhitektonski sklop niskog predvorja s vanjskim oltarom, uključujući i historicistički zvonik.“¹²⁰ U predstavljanju prijedloga konačnog izgleda crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj koristim se konzervatorskim smjernicama iz

¹¹⁸ MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009. str. 65-68.

¹¹⁹ Autori citiranog teksta Elaborata su Damir Klečina i Ratko Ivanušec.

¹²⁰ MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 83.

Elaborata istraţnih konzervatorskih radova te 3D simulacijom idejne koncepcije prezentacije i obnove crkve iz 2010. godine, autora Damira Klećine, inţenjera građevine, povjesničara umjetnosti Ratka Ivanušeca te Tomislava Martinovića koji je izradio video simulaciju.¹²¹

U Elaboratu su navedene precizne smjernice za radove na svakom pojedinom elementu crkve, počevši od krovišta, preko perimetralnih zidova crkve te čitave unutrašnjosti. Zbog vrlo lošeg stanja krovne konstrukcije potrebno je najprije izvršiti sanaciju krovišta. Prilikom obnove krovišta cilj je rekonstruirati njegov srednjovjekovni arhitektonski volumen, s istočne strane izvesti zabatni zid na koji će se nasloniti krovna konstrukcija svetišta u obliku polustošca, umjesto dotadašnje spuštene plohe krovišta broda prema istočnoj strani (bilo je to dakle troslivno krovište broda crkve) i poligonalnog krova nad apsidom. Iz potkrovne zone uklanjaju se drvene grede kojima je bio oštećen dekorativni potkrovni vijenac. Krovište broda crkve bit će dvoslivno u prednjem dijelu probijeno zvonikom natkrivenim četveroslivnim krovicom, dok je trijem pred zapadnim pročeljem pod nepravilnim trapezoidnim krovom.

Posebna je pozornost posvećena izvedbi dekorativnog potkrovnog vijenca. Vijenac se nalazi u gornjoj zoni zida sjevernog i juţnog pročelja, pod samim krovom, na najranijem dijelu crkve, onom istočnom uz apsidu uključujući i vanjsku plohu polukruţnog zidnog plašta svetišta. Na snimci idejne rekonstrukcije istaknut je crvenom bojom. Izveden je koso postavljenim opekama u slovo „V“ koje se donjim dijelom naslanjaju na dvije okomito na užu stranu prema van postavljane opeke. Vijenac završava jednim redom u cik-cak oblik nazubljene opeke. Pri izvedbi vijenca preporuča se koristiti dobro pečene opeke dimenzija 28/29x 18/19x 5 cm. Na kasnije dograđenom dijelu crkve prema zapadu treba izvesti stepenasti okapni profil od okomito poloţenih opeka.

Jedna od kritika upućena na posljednju obnovu odnosila se na prozorske otvore koji su samo djelomično bili otvoreni i rekonstruirani zbog zadrţavanja baroknih svodova u unutrašnjosti. Stoga se u Elaboratu iz 2009. godine predlaţe u cijelosti otvoriti zazidane romaničke i gotičke prozore na juţnom pročelju, na apsidi zatvoriti dva mala bočna prozorska otvora iz prve polovine XIX. stoljeća, a na sjevernoj strani uz apsidu ostaviti prozor iz kasnijeg razdoblja zbog potrebe osvjetljavanja unutrašnjosti crkve. U dva se prozora, onaj u središnjoj osi apside i prozor na sjevernoj strani uz svetište, planira postaviti rešetku s vitrajem.

---

¹²¹ Video simulacije idejne koncepcije ustupljen mi je na korištenje iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

Na južnoj strani, na dijelu kasnoromaničke faze crkve rekonstruirao bi se bočni portal iz razdoblja druge polovine XIII. stoljeća, s lunetom i rizalitnim istakom u formi zabata te dovratnikom jednostavnog stepenastog profila. Glavni portal s kamenim gotičkim dovratnikom treba konzervirati te potom ugraditi jednostavno oblikovane drvene vratnice sa stilskim povijesnim okovom. Na snimci je naznačen i drugi bočni portal koji je zazidan prilikom obnove crkve u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Radi se o jednostavno oblikovanom portalu polukružno zaključenom, smještenom između dvaju kontrafora u dijelu prve gotičke nadogradnje crkve.

Profilaciju gotičkog sokla, poprilično uništenu kasnijim intervencijama, planirano je rekonstruirati prema nalazima istražnih konzervatorskih radova u dijelu nadogradnje crkve u gotičkim oblicima.

Kontrafore na spoju prve i druge gotičke dogradnje uklonjene tijekom radova izvedenih sedamdesetih godina XX. stoljeća treba rekonstruirati koristeći opeke srednjovjekovnih dimenzija kakve su pronađene u sondama prilikom istraživanja.

Što se tiče vanjske obrade zidova crkve, nalazi istražnih radova potvrdili su izvornu obradu kasnoromaničkog korpusa crkve tankoslojnom vapnenom žbukom. Kako bi se ponovno dobio taj raniji izgled crkve, najprije je potrebno ukloniti cementni mort u fugama i to ručno, pod stalnim konzervatorskim i građevinskim nadzorom. Zatim se opeke na istočnom, najranijem dijelu crkve fugiraju vapnenim mortom i završno žbukaju pastoznom žbukom, dovoljno tankog premaza da se istakne faktura zida. Na kraju je potrebno žbuku završno oličiti vapnom u koje je umiješano malo mljevene opeke. Jednako tako, i kontrafore treba ožbukati vapnenom žbukom, no nešto debljeg sloja. Na snimci idejne rekonstrukcije jasno su diferencirane dvije faze u gradnji crkve; ona kasnoromanička te dvije gotičke. Iako se u Elaboratu ne spominje izričito na koji način će biti obrađena površina zidova ove kasnije faze gradnje crkve, na snimci su ti dijelovi obrađeni jednako kao i kontrafori za koje se navodi kako ih je potrebno ožbukati vapnenom žbukom debljine 2 cm, tako da se ne vidi faktura zida kao što je to zamišljeno na kasnoromaničkom dijelu.

U unutrašnjosti crkve planirana je denivelacija podnica na razinu iz vremena izgradnje kasnoromaničke crkve i njenih gotičkih dogradnji što je za 30 cm niže u odnosu na postojeći nivo poda. Brod će se popločati dijagonalno položenim opekama gotičkih dimenzija koje su pronađene u temeljima crkve. Na snimci simulacije idejne koncepcije vidljivo je povišenje nivoa poda svetišnog prostora u odnosu na brod crkve za dvije stepenice dok se od zapadnog portala u unutrašnjost crkve spušta nekoliko stepenica, što znači da je podnica trijema ispred crkve viša od

nivoa podnice same crkve. U Elaboratu se napominje kako bi prilikom postupka denivelacije trebalo osigurati, osim konzervatorskog i građevinskog, stalni arheološki nadzor radova zbog mogućih nalaza iz razdoblja prapovijesti čije se postojanje pretpostavlja na terenu gdje je smještena crkva.

Barokni svodovi zajedno s bočnim pilastrima dodani u kasnoromaničkom dijelu broda crkve uklonit će se kako bi se povratila izvorna visina crkve i svetišta, dok će se križni i bačvasti svod na dijelu gotičkih dogradnji zadržati uz konzervatorsku prezentaciju žbukanih slojeva. U svetištu se također uklanja naknadna barokna svodna konstrukcija i izvodi se rekonstrukcija romaničkog svoda u formi polukalote. Rekonstrukcija je moguća jer je struktura romaničkog svoda ostala do određene razine sačuvana. U dijelu broda kasnoromaničke crkve rekonstruirat će se stropna konstrukcija u formi tabulata.

Prezentacija najranijih slojeva crkve nastavlja se u unutrašnjosti obradom zidova. Napominje se kako je potrebno pažljivo ukloniti sve recentne žbukane slojeve, dok će se slojevi romaničkog i gotičkog razdoblja na kojima se nalaze zidni oslici konzervirati zbog buduće prezentacije. U kasnoromaničkom dijelu crkve cilj je prezentirati izvornu romaničku obradu zidnih površina koja uključuje fugirane opeke ožbukane tankoslojnom pastoznom žbukom i oličene vapnom. Obradu zidnih površina potrebno je tonski ujednačiti s ostacima zidnih oslika. Određuje se i obrada zidnih niša u svetištu i na sjevernom zidu broda crkve što uključuje sediliju, dva svetohraništa te, iako recentnu, baroknu zidnu nišu zbog potrebe ostavljanja zvona prilikom obavljanja liturgijske službe.

U svetišnom prostoru otkriveni su gabariti zidane oltarne menze koja se prema njima može rekonstruirati.¹²²

3.2.3. Komparativni primjeri kao uzori za rekonstrukcije

U Elaboratu istražnih konzervatorskih radova za crkvu Rođenja Blažene Djevice Mariju u Bapskoj kao i u videu 3D simulacije idejne koncepcije prezentacije crkve spominju se komparativni primjeri kao uzori za prijedlog konačnog izgleda crkve. Kao primjer odabira koncepcije prezentacije dva najvrednija i najstarija graditeljska sloja predstavljena je romaničko-

---

¹²² Usp: MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, 2009., str. 83-87.

gotička crkva iz XIII. stoljeća u mjestu Gyugy u Mađarskoj. Tipološki slična crkvi u Bapskoj, jednobrodna je s istaknutom polukružnom apsidom. Na obje je crkve vrlo je slično oblikovan istočni dio južnog pročelja, s portalom koji imaju rizalitni istak u obliku zabata. I mađarska crkva je u kasnijem razdoblju bila nadograđena prema zapadu što je jasno istaknuto i prezentirano različitom obradom zidne površine. Naime, dok je na istočnom, ranijem dijelu crkve vidljiva faktura zida, na apsidi i zapadnoj nadogradnji to nije slučaj, nego je zidna površina potpuno prekrivena i završno oličena bijelom bojom. Prema simulaciji idejne rekonstrukcije, jednak će pristup biti primjenjen u završnoj obradi zidova crkve u Bapskoj. Također, crkva u Gyugyju može poslužiti i kao uzor za izvođenje krovista apside koje je, kao ono predviđeno za crkvu u Bapskoj, oblika polustošca naslonjeno na istočni zabatni zid. Za rekonstrukciju dekorativnog potkrovnog vijenca, osim djelomično sačuvanih izvornih primjeraka, poslužit će vrlo sličan ukrasni element romaničke crkve iz XIII. stoljeća u mađarskom mjestu Pécs- Málom. Na polukružnom svetištu ove crkve u potkrovnoj zoni, izveden je troredni dekorativni vijenac istaknut crkvenkastom bojom opeke u odnosu na svjetlosmeđu boju zidova.

Zaključak

Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Bapskoj jedan je od najkvalitetnijih spomenika sakralne arhitekture istočne Hrvatske. Velika je važnost crkve, između ostalog, u tome što je jedna od malobrojnih sačuvanih na ovom području nakon osmanskih osvajanja tijekom kojih su brojne crkve srušene ili oštećene. Kao takva, crkva je prepoznata i visoko valorizirana u stručnoj literaturi, iako još nedovoljno zastupljena u općim pregledima, te se u radovima značajnih autora navodi njeno izrazito važno mjesto unutar korpusa sakralne arhitekture Hrvatske. Specifičnost crkve očituje se i u ispreplitanju nekoliko stilski različitih faza gradnje te intervencijama u vidu obnove i nadograđivanja određenih elemenata što je rezultiralo konačnom kompleksnom strukturom crkve. Iznesen problem postojanja neujednačenosti u podacima o crkvi kod različitih autora konačno bi trebao biti riješen posljednjim provedenim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima koja bi uvelike trebala doprinijeti razrješenju brojnih nedoumica, osobito po pitanju datacije najranijeg dijela crkve.

Iako je ovaj diplomski rad zamišljen kao pregledni tekst i zbir svih dostupnih izvora informacija o crkvi, što je uostalom uvjetovano i činjenicom da su radovi na crkvi u tijeku, pa će konačni zaključak morati pričekati još neko vrijeme, osvrnula bih se ipak kratko na dosada učinjeno. Posljednji put crkvu sam obišla 3. srpnja 2018. godine. U unutrašnjosti se postavljalo popločanje, a s vanjskih strana zidova broda crkve još su bile postavljene skele. Letimičnim uvidom u do tada učinjeno te usporedbom sa zapisima u Elaboratu o planiranom konačnom izgledu crkve, procjenjujem kako su radovi u završnoj fazi. Na prvi pogled najveća i najuočljivija promjena u odnosu na raniji izgled, onaj koji crkva zadobiva nakon radova krajem 70-ih godina prošlog stoljeća, jest izostanak sakristije koja je bila smještena uz sjeverni zid crkve. Njezino uklanjanje je u Elaboratu iz 2009. godine opravdano činjenicom kako se radi o relativno recentnim intervenciji konzervatora i kako za njezino postojanje nema povijesno utemeljenog niti funkcionalnog opravdanja. Kako se radi o crkvi izvan samog naselja, dok u selu postoji druga crkva sv. Jurja mučenika koja ima funkciju župne crkve, crkva Rođenja Blažene Djevice Marije tek je nekoliko puta godišnje mjesto održavanja liturgije i drugih vjerskih obreda. Stoga smatram opravdanom odluku konzervatora da se sakristija iz XX. stoljeća ukloni jer prijeke potrebe za njom realno nema, pa se funkcionalnost ne može uzeti kao razlog zadržavanja sakristije. S druge pak strane, trijem se zadržava zbog karaktera crkve kao hodočasničke i upotrebe vanjskog oltara unutar trijema tijekom održavanja liturgije, pa bi njegovo uklanjanje bitno narušilo funkcionalnost crkve. Kako se u Elaboratu istražnih radova

navodi, cilj intervencija je prezentirati graditeljsku slojevitost graditeljskih faza. Izvršenje tog cilja vidljivo je na vanjštini crkve koja je većim dijelom dovršena, no nisam sigurna na koji način će to biti izvedeno u unutrašnjosti obzirom da se detaljnije o planiranom uređenju interijera ne izvještava. Tim više što su tijekom istaživanja pronađeni ostaci srednjovjekovnih fresaka koje će biti svakako potrebno primjereno zaštititi i spriječiti daljnje propadanje. Obradom vanjskog plašta ziđa jasno je odjeljena starija, romanička, od dviju kasnijih, gotičkih faza gradnje crkve čime se naglašava slojevitost kao cilj intervencija. Obzirom kako je crkva jedna od svega nekoliko sačuvanih srednjovjekovnih na okolnom području, razumljiva je želja konzervatora da se prezentiraju upravo ti najstariji oblici kao reprezentativni. Ipak, potrebno je s oprezom pristupiti želji za tom vrstom prezentacije kako se ne bi zašlo preduboko i počelo građevinu "čistiti" od svih kasnijih dodataka. Time bi se narušila povijesnost spomenika i zanijekalo postojanje crkve kroz dugi vremenski period tijekom kojeg je ona gotovo konstantno, s tek kraćim povremenim prekidima, bila u funkciji sakralne građevine i preživjela različite vrste namjernog i nenamjernog oštećivanja što je sve ostavilo traga na arhitekturi i postalo dokazom starine crkve. Svaka intervencija zadire u samu građu crkve i postaje s njom nedjeljiva cjelina te uklanjanje bilo kojeg elementa oduzima nešto od jedinstva crkve. Intervencije zahtijevaju ozbiljan pristup i teške odluke o isticanju jednog nauštrb drugog sloja spomenika što je često neizbježno. Govoreći o prezentaciji povijesnosti i isticanju najvrednijeg sačuvanog sloja spomenika, u konkretnom slučaju dva najstarija sačuvana, svakako bih se pozvala na, unatoč godini nastanka, još uvijek aktualan i važan tekst Ive Maroevića *Kako istaknuti povijesnost spomenika graditeljstva pri njegovoj obnovi*¹²³ u kojem piše upravo o problemima prezentacije koje prepoznajem pri intervencijama na crkvi u Bapskoj. Posebno ističem potrebu za poštivanjem cjelovitosti spomenika koju Maroević zahtjeva u svom tekstu.

Jedan od ciljeva ovog diplomskog rada bio je prikupiti sve značajnije radove u kojima se crkva spominje ili detaljnije obrađuje. Time je trebalo pokazati što se o crkvi piše, koliko je ona zastupljena unutar stručne literature, ali i ukazati na nedostatak detaljnijeg i još važnije, recentnijeg pregleda koji bi se ozbiljnije pozabavio ovom zanimljivom i vrijednom arhitekturom. Mišljenja sam kako je prijeko potrebno nakon završetka radova objaviti izvještaj o rezultatima istraživanja i provedenim intervencijama u kojem bi se dalo pojašnjenje razloga za odabir provedene koncepcije prezentacije crkve od strane konzervatora autora Elaborata prema kojem se radovi izvode. Također bi bilo zanimljivo čuti i mišljenja povjesničara umjetnosti, stručnjaka za srednjovjekovnu arhitekturu o konačnom izgledu crkve nakon radova. Novi tekstovi o crkvi

---

¹²³ Usp: Maroević, 1986., str. 65 – 97.

svakako bi doprinijeli njenoj afirmaciji u stručnim, ali i širim, javnim krugovima što bi rezultiralo pojačanim interesom za crkvu koja svojim značajem to svakako zaslužuje. Neka ovaj rad posluži kao pokazatelj potrebe i interesa za stručnim tekstovima koji bi se bavili crkvom u Bapskoj te kao poticaj budućim radovima te vrste.

Slikovni prilozi

Slika br. 1: Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije – pogled s južne strane. Desno slika zavjetne Gospe; Litografija Mosinger, Zagreb; inv. br.: 8048. Izvor: iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

Slika br. 2: Pogled na crkvu i postaje križnog puta od Gospinog bunarića (u prvom planu). Snimila: Danijela Kovač, travanj 2018. godine.

Slika br. 3: slika Gospe Bapske. Preuzeto iz: Antun Dević, *Župa Bapska*, Bapska: vlastita nakl. Pavao Kolarević, 2008., str. 137.

Slika br. 4: Pogled na sjeverozapadni dio crkve, listopad 2008. godine. Izvor: iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

Slika br. 5: Pogled na jugozapadni dio crkve, listopad 2008. godine. Izvor: iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

Slika br. 6: Pogled na sjeverozapadni dio crkve. Snimila Danijela Kovač, travanj 2018. godine.

Slika br 7: Detalj vanjštine: apsida s romaničkim ukrasom od opeke u potkrovlju. Stanje oko 1914. god.; snimio GjuroSzabo, oko 1914. godine; inv. br.: 8049; neg.: V-599. Izvor: iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

Slika br. 8: Montaža krovšta na apsidi nakon dovršene rekonstrukcije romaničkog vijenca i rušenja kontrafora, snimljeno 1977. godine. Izvor: iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru, oznaka: SvMarijaBapska1_KonzOS1977.

Slika br. 9: Detalj unutrašnjosti, ostaci freske na sjevernom zidu broda crkve. Snimljeno 2016. godine. Izvor: Konzervatorski odjel u Vukovaru.

Slika br. 10: Glavni portal crkve. Snimila Danijela Kovač, srpanj, 2017. godine.

Slika br. 11: Detalj južnog zida crkve. Snimila Danijela Kovač, listopad 2017. godine.

Slika br. 12: Unutrašnjost crkve nakon devastacije u Domovinskom ratu. Snimljeno u siječnju 1998. godine.
Izvor: privatni album obitelji Kovač.

Slika br. 13: Unutrašnjost crkve, pogled od svetišta prema zapadnom zidu. Snimljeno 1967. godine. Izvor: iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru, oznaka: SvMarijaBapska_KonzOS Bartolović1967 (4).

Slika br. 14: Unutrašnjost crkve, pogled prema svetištu; snimio Goran Bekina, 2005. god.; inv. br.: 59153; neg.: A-XV-4b. Izvor: iz arhiva Konzervatorskog odjela u Vukovaru.

Literatura

1. Antun Bošnjaković, *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj*, Bapska: Župni ured Bapska, 1978.
2. Antun Dević, *Župa Bapska*, Bapska: vlastita nakl. Pavao Kolarević, 2008., str. 15-89, 494.
3. Stojan Dimitrijević i Anđela Horvat, »Bapska«, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1995., str. 49.
4. Vladimir Gvozdanović, »Vrijednosti romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela sv. Marije u Bapskoj«, u: *Arhitektura* 106 (1970.), str. 64-68.
5. Vladimir P. Goss Gvozdanović, »Sv. Marija u Bapskoj – ponovno nakon trideset i pet godina«, u: *Peristil* 47 (2004.), str. 5-14.
6. Anđela Horvat, »Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj«, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982., str. 157-175.
7. Ljubo Karaman, »O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji«, u: *Historijski zbornik* 1 (1948.), str. 103-127.
8. Branimir Kralik, »Konzervatorski radovi na kapeli Sv. Marije u Bapskoj«, u: *Dokumenti* (1978.), str. 75-80.
9. Ivo Maroević, *Sadašnjost baštine*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske <etc.>, 1986, str. 65-97.
10. Marija Mirković, »Marijin lik u baroknom slikarstvu kontinentalne Hrvatske«, u: *Mundi melioris origo: Marija i Hrvati u barokno doba*, (ur.) Adalbert Rebić, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., str. 225-235.
11. N.N., »Bapska«, u: *Hrvatska enciklopedija 1*, (ur.) Dalibor Brozović, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1999., str. 605.
12. Stjepan Pavičić, »Bapska«, u: *Enciklopedija Jugoslavije 1*, (ur.) Miroslav Krleža, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1955., str 358.

13. Vanja Radauš, *Srednjovjekovni spomenici Slavonije*, Zagreb: Moderna galerija; JAZU, 1968.
14. Vanja Radauš, *Srednjovjekovni spomenici Slavonije*, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1973.
15. Sena Sekulić-Gvozdanović, »Bapska«, u: *Enciklopedija Jugoslavije 1*, (ur.) Miroslav Krleža, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1980., str. 499 - 500.
16. Sena Sekulić-Gvozdanović, *Crkve-tvrđave u Hrvatskoj*, Zagreb: Školska knjiga, 1994., str. 100-104.
17. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije IV. Srijem, 1735. – 1768.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2006., str. 281, 449, 483, 539.
18. Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije VIII. Vinkovačko-vukovarsko-iločko područje, 1768. – 1840.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2010., str. 129, 137-139, 141, 453-459, 463-467, 701-723, 783.
19. Gjuro Szabo, »Spomenici prošlosti u Srijemu«, u: *Savremenik* 11 (1916.), str. 48.
20. Gjuro Szabo, »Spomenici starije sredovječne arhitekture u Hrvatskoj i Slavoniji«, u: *Šišićev zbornik*, (ur.) Grga Novak, Zagreb: Tiskara C. Albrecht, 1929., str. 549-553.
21. Gjuro Szabo, *Umjetnost u našim ladanjskim crkvama*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronim: Tiskara Narodne prosvjete, 1930., 61-61.
22. Mirko Šeper i Anđela Horvat, »Bapska«, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959., str. 231-232.
23. Diana Vukićević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura Slavonije*, 1978., Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Izvori

Arhivski izvori

1. MK-UZKB-KOVU, Elaborat istražnih konzervatorskih radova, broj: 42/2009, Osijek, prosinac 2009.

Internetski izvori

1. Josip Brkić, *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj – romanička faza*, prezentacija na Danima Julija Benešića, listopad 2016., Ilok, https://www.academia.edu/31450719/CRKVA_BLA%C5%BDENE_DJEVICE_MARIJE_NA_BAPSKOJ_ROMANI%C4%8CKA_FAZA (pregledano 16. svibnja 2018.)
2. Zvonko Maković, *Prostor i vrijeme jedne slike: Mariahilf*, 2009., str. 363-375, <https://bib.irb.hr/datoteka/443141.Mariahilf.pdf> (pregledano 20. travnja 2018.)

Summary

This paper deals with the church of the Blessed Virgin Mary's Birth in the village of Bapska, and preservation and restoration works at the church which are still in the process. The first part of this paper is based on the presentation of relevant literature that mentions the church in Bapska within the corpus of the sacral architecture of eastern Croatia. Following is a historical review and chronology of the monument. It is a very complex architecture due to a several architectural layers formed through the centuries of existence, therefor, the final appearance of the church was determined by various upgrades and renovations carried out from the earliest stage of construction in the beginning of the 13th century until the last changes in the 20th century. The second part presents the planned preservation and restoration works and the preposition of the final appearance of the church, with reference to comparative examples as a model for idea of presentation.

Keywords: Bapska, church of Blessed Virgin Mary's Birth, gothic style, preservation and restoration, romanesque style